

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

**“AZƏRBAYCANDA KREDİT BAZARININ DÖVLƏT
TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMINİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mikayılızadə Fidan Ədalət qızı

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“AZƏRBAYCANDA KREDİT BAZARININ DÖVLƏT
TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMINİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 604

Magistrant:

Mikayılzadə Fidan Ədalət qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Kaşiyeva Flora Şamil qızı

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri: i.e.d.,prof. Kəlbiyev
Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2021

Elm andı

Mən Mikayızadə Fidan Ədalət qızı and içirəm ki, “Azərbaycanda kredit bazarının dövlət tənziplənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCANDA KREDİT BAZARININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Ölkə iqtisadiyyatının aktiv məsələlərindən biri də kredit bazarıdır. Kredit bazarı, borc verən ilə borcalan arasında borcun verilməsi, istifadəsi və qaytarılması ilə əlaqəli məcmudur. Kredit bazarı bütövlükdə bazar iqtisadiyyatını sürətləndirən və hərəkətə gətirən əsas mexanizmdir. Kredit münasibətləri borc verənə və borcalana kredit verildikdə yaranır. Kredit bazarı fərdi və müstəqil qərar qəbul edən qurumlar arasında qarşılıqlı fəaliyyət formasıdır. Kredit bazarında pulun fərqləndirici xüsusiyyəti məhsul kimi oynadığı roldur. Kredit bazarının kredit kapital bazarının tərifindən asılı olduğu söylənə bilər.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi kredit bazarının mövcud vəziyyətini araşdırmaq və iqtisadi təhlil yolu ilə inkişaf potensialını araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: sistemli və müqayisəli analiz, müqayisə metodu, indeks, standartlaşdırma, statistik təhlil

Tədqiqatın məlumat bazası: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Kommersiya Banklarının, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatları, maliyyə hesabatları və icmalları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Covid 19” epidemiyası ilə əlaqədar olaraq praktiki tədqiqatın aparılmasındakı çətinliklər əsas məhdudiyyətlərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Kredit bazarının iqtisadiyyata, beynəlxalq kredit qurumlarına və fəaliyyətlərinə təsiri və effektivliyi, mövcud kredit bazarının tənzimləməsi prosesi nəzəri baxımdan metodik ədəbiyyatlar əsasında təhlil edilmişdir

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Kredit siyasətində bəzi inkişaf yolları, iqtisadi, maliyyə sisteminə təsir dairəsi olmuşdur. Bu siyasətin işləmə prinsipinə uyğun olaraq vahid yanaşma üsulu qeyd olunmuşdur. Aparılan tədqiqatın nəzəri özünü onda bildirir ki, müəllifin praktiki cəhətdən rəyləri kredit sisteminin rəyində geniş istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: kredit, bazar, iqtisadiyyat, maliyyə

DIRECTIONS OF IMPROVING THE MECHANISM OF STATE REGULATION OF THE CREDIT MARKET IN AZERBAIJAN

SUMMARY

Relevance of the topic: One of the active issues of the country's economy is the credit market. The credit market is the aggregate between the lender and the borrower related to the issuance, use and repayment of the loan. The credit market as a whole is the main mechanism that accelerates and mobilizes the market economy. Credit relations arise when a loan is given to a lender and a borrower. The credit market is a form of interaction between individual and independent decision-makers. The distinguishing feature of money in the credit market is the role it plays as a product. It can be said that the credit market depends on the definition of the credit capital market.

Purpose of the study: The purpose of the study is to study the current state of the credit market and the potential for development through economic analysis.

Research methods used: systematic and comparative analysis, comparison method, index, standardization, statistical analysis

The database of the study consists of statistical data, financial statements and reviews of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Commercial Banks, the Ministry of Economy, the Ministry of Finance, the State Statistics Committee.

Scientific novelty and practical results of the research: The impact and effectiveness of the credit market on the economy, international credit institutions and activities, the process of regulating the existing credit market are theoretically analyzed on the basis of methodological literature

Areas where the results can be used: Credit policy has had some development paths, economic and financial system impact. In accordance with the principle of operation of this policy, a unified approach was noted. The theory of the research is that the author's practical opinions can be widely used in the opinion of the credit system.

Keywords: credit, market, economy, finance

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ADMNX	Azərbaycan Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti
ARMB	Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
AR	Azərbaycan Respublikası
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
Məs.	Məsələn
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

M Ü N D Ə R İ C A T

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	KREDİT BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ.....	12
1.1.	Kredit bazarının formalaşması və inkişafı qanunauyğunluqları.....	12
1.2.	Kredit bazarının dövlət tənzimlənməsinin inkişafının nəzəri əsasları.....	21
1.3.	Beynəlxalq təcrübədə kredit bazarının tənzimlənməsi.....	33
II FƏSİL.	AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	38
2.1.	Azərbaycan kredit bazarının qanunvericilik və hüquqi bazasının təhlili.....	39
2.2.	Kredit bazarının tənzimlənməsi problemləri və həlli istiqamətlərinin analizi.....	41
2.3.	Azərbaycanın kredit bazarının dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	47
III FƏSİL.	AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	54
3.1.	Kredit bazarının prioritet istiqamətləri.....	55
3.2.	Azərbaycanda kredit bazarlarının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi.....	63
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	70
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	73
	ƏLAVƏLƏR.....	79
	Cədvəllərin siyahısı.....	81
	Qrafiklərin siyahısı.....	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Ölkə iqtisadiyyatının aktiv məsələlərindən biri də kredit bazarıdır. Kredit bazarı, borc verənlə borcalan arasındakı borcun verilməsi, qaytarılması və istifadəsi ilə əlaqəli məcmudur. Kredit bazarı bütövlükdə bazar iqtisadiyyatını sürətləndirən və hərəkətləndirən mexanizmdir. Kredit münasibətləri borc verənə və borcalana kredit verildikdə yararır. Kredit bazarı fərdi və müstəqil qərar qəbul edən qurumlar arasında qarşılıqlı fəaliyyət formasıdır. Kredit bazarında pulun fərqləndirici xüsusiyyəti məhsul kimi oynadığı roldur. Kredit bazarının kredit kapital bazarının tərifindən asılı olduğu söylənə bilər.

Azərbaycan kredit bazarının uzun bir tarixçəsi vardır. Ancaq Azərbaycanda kredit bazarının əsas inkişaf dövrünün müstəqillik sonrası olduğunu söyləmək daha doğru olar. Bu sahə dövlət tərəfindən prioritet sahə kimi seçilib və tərəqqisi üçün bəzi dövlət proqramlarına başlanılıb. Bütün bunlar sayəsində ölkəmizin kredit bazarında xarici və daxili investisiyaların axınını görə bilərik.

Yuxarıda göstərilən müxtəlif amillərə və dünyadakı son iqtisadi və siyasi proseslərə əsaslanaraq bu mövzunun əhəmiyyəti və araşdırılması vacibdir.

Problemin qoyulması və öyrənmə səviyyəsi: Mövzunun ilkin araşdırılması zamanı yerli və xarici ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin yazılması zamanı ingilis dilli müəlliflərdən Allen F. Financial Markets, Cate F. H, Draut T, Lewellyn D, rus dilli müəlliflərdən Ананьев Д, Андрианова Л. Н., Бажанов С. В, Докучаева, Е, Жданухин, Д. Ю, Иванов В. В., Канаев А. В., Соколов Б. И, Топровер И. В, Лаврушин О.И, Фетисов Г. Г, Полищук, А. И, Сорокин Д. Е., Никифоров Л. Б, türk dilli müəlliflərdən Ekrem Çanakçı Adalet Demirçelik Hasan Erse, azərbaycan dili Ələkbərov.Ə., Məmmədov Z.F., Ataşov B. X., Novruzov N. A., İbrahimov E. Ə. və. s qeyd edilə bilər.

Dissertasiya işinə dair metodik mənbələrin araşdırılması zamanı ilkin problemin qoyuluşuna əsasən qeyd edə bilərik ki, Azərbaycanda kredit tənzimlənməsinin cari vəziyyəti, onun iqtisadiyyatdakı yeri və rolu, dövlət siyasəti və proqramları haqqında tam məlumat bazasının olması, bu proqramların kredit

bazarının inkişafına töhfəsi, kredit bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması tədqiqatların aparılması üçün çox gözəl imkan yaradır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi AR-da kredit bazarının mövcud vəziyyətini araşdırmaq və iqtisadi təhlil yolu ilə inkişaf potensialını araşdırmaqdır.

Bu məqsədə nail olmağa görə aşağıdakı vəzifələr vardır:

- kredit bazarının tərəqqisinin nəzəri və metodoloji problemləri;
- kredit bazarının mövcud vəziyyətinin təhlil edilməsi və dəyərləndirilməsi;
- kredit bazarının fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və dövlətlərarası standartlara uyğunlaşdırılması və s.

Tədqiqat işinin obyekt və predmeti: Tədqiqatın mövzusu Azərbaycanın iqtisadi irəliləyişində əsas vacib sahə kimi kredit bazarının seçilməsi, mövcud vəziyyətin təhlili, problemlər və gələcəklə bağlı tədqiqat metodları və qaydaları, alətləri və normativ sənədləri inkişafından ibarətdir. Tədqiqatın məqsədi müasir dövrdə kredit bazarının inkişaf perspektivləridir.

Tədqiqat metodları: Azərbaycanda kredit bazarının dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılacaq olan dissertasiya mövzusunun tədqiq edilməsi məqsədi ilə aşağıdakı analiz metodlarından istifadə olunmuşdur:

- sistemli və müqayisəli analiz metodu ilə Azərbaycanda kredit bazarının mövcud vəziyyətinin təsviri. Həmçinin bu təsvir zamanı formal və qeyri-formal metodlardan istifadə edərək araşdırmanın aparılması;
- müqayisə metodundan istifadə edərək kredit bazarının sahələri üzrə qruplaşdırma nəticəsində əldə olunan informasiyaların müəyyən xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edilməsi və nəticələr arasındakı fərqlərə uyğun olaraq tədbirlər həyata keçirilməsi;

- indeks metodu ilə kredit bazarında olmuş hadisələrin ölçülməsi və vahidliyə gətirilməsi nəzərdə tutulur . Bu metodun tətbiq edilməsində əsas məqsəd olmuş hadisələrin dinamikasına təsir edən amillərin öyrənilməsidir;

- Standartlaşdırma metodunun təşkili və idarə edilməsi, standartlaşdırma üzrə normativ sənədlərin hazırlanması və tətbiqi, istehlakçılar üçün tam və dəqiq informasiyanın verilməsi, standartlaşdırma sisteminin inkişafı, beynəlxalq standartların və xüsusiyyətlərin tətbiqi Qaydalarının müəyyən edilməsi sahəsində Respublika standartları idarəetmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə, standartlaşdırma sahəsində müvafiq təlim və peşəkar inkişafa, işin maliyyələşdirilməsinə və başqa məsələlərə baxılır. Bütün bu metodlardan istifadə etdikdən sonra, son mərhələ olaraq əldə olunmuş analiz nəticələrini qiymətləndirmək və kredit bazarlarının dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi mərhələlərini və tövsiyələrini hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, kommersiya banklarının, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarından, maliyyə hesabatlarından və audİtlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 epidemiyası ilə əlaqədar praktiki tədqiqatların aparılmasının mürəkkəbliyi əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində Azərbaycanda kredit bazarının dövlət tənzimlənməsi mexanizmi nəzəri və praktiki baxımdan araşdırılmış, inkişaf imkanları təhlil edilmişdir.

- Kredit bazarının iqtisadiyyata, beynəlxalq kredit qurumlarına və fəaliyyətlərinə təsiri və effektivliyi, mövcud kredit bazarının tənzimlənməsi prosesi nəzəri baxımdan metodik ədəbiyyatlar əsasında təhlil edilmişdir

- Azərbaycan Respublikasında kredit bazarının mövcud vəziyyəti, iqtisadiyyatda yeri və rolu, dövlətin bu sektordakı siyasəti və proqramları, bu proqramların kredit bazarının inkişafına verdiyi töhfə öyrənilmişdir.

- Tədqiqatda kredit bazarının yaxşılaşdırılması və dövlətlərarası standartlara uyğunlaşdırılması məsələlərinə dair təkliflər verilmişdir;

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Kredit siyasətinin müəyyən inkişaf yolları, iqtisadi və maliyyə sisteminə təsiri olmuşdur. Bu siyasətin necə işlədiyinə uyğun olaraq vahid bir yanaşma təmin edilir. Tədqiqat nəzəriyyəsi göstərir ki, kredit sisteminin fikrincə müəllifin praktik fikirlərindən geniş istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. KREDİT BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Kredit bazarının formalaşması və inkişafı qanunauyğunluqları

Bazar iqtisadiyatında vacib qanunlardan biri pul axınının daim hərəkətdə olmasıdır. Pul kütləsinin daim hərəkətdə olduğu formalardan biri kredit hesab edilir. Kredit latınca "creditum" sözündən yaranmışdır, yəni pul və yaxud geri qaytarılmalı olan faizlər və yaxud mallar formasında kredit deməkdir.

Bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində müvəqqəti sərbəst nağd pul axını mövcuddur və eyni vaxtda sərbəst pula ehtiyacı olan və borc götürmək və istifadə etməkdə maraqlı olan bazar iştirakçıları var. Nəticə etibarilə, müvəqqəti olaraq sərbəst fondlar fond bazarına yerləşdirilməli, kredit və maliyyə orqanlarına köçürülməli və ehtiyac duyulan sahələrdə istifadə edilməlidir (Бажахов С. В., 2016: с.69).

Müvəqqəti olaraq sərbəst pul sahibinə gəlir gətirməlidir, buna görə sərbəst pul müəyyən mərkəzlərdə yığılır, borc kapitalı kimi olur və hərəkət edir. Borc götürülmüş kapitalın hərəkət forması kreditdir.

Kredit bazarı ibtidai icma quruluşunun çökdüyü yerdə meydana gəlmişdir. Kredit bazarının formalaşmasının əsas şərtləri bunlardır:

- istehlak və əmək vasitələrinə xüsusi mülkiyyətin yaranması;
- mübadilənin davamlı olaraq tərəqqisi və pulun ortaya çıxması;
- əmlak bərabərsizliyi;

Birinci kredit forması sələmçiliyin kimlərinə əlində, kimlərinə pula ehtiyacı olduğuna əsaslanır.

Əvvəllər borc natura formasında idi, lakin əmtəə-pul münasibətləri inkişaf etdikcə, pulla da verilirdi.

Təminat olaraq, borc alan və onun ailə üzvləri barədə məlumatların yanında, borc üçün torpaqdan istifadə etdilər. Beləliklə, kredit kiçik sahibkarlar arasında torpaq qıtlığı və borc verənlərin borc verənlərin köləsi olması səbəbindən torpaq sahibliyinin az sayda insanın əlində cəmləşməsinə səbəb oldu. Bu, ibtidai icmanın

çökməsinə və köləliyin yaranmasına səbəb oldu. Kredit bütün kapitalizmdən əvvəlki dövrlərdə kredit kapitalı tarixi sələm olaraq mövcud olmuşdur. Sələmli borclar aşağıdakı xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunurdu: borcalanlar əsasən kiçik istehsalçılar, kölələr və feodallar və borc verənlər (borc verənlər) tacirlər, vergi yığanlar, məbədlər, monastırlar və kilsələr idi. Bu dövrdə faiz dərəcəsi çox yüksək idi. Yüzdələri artıq hamısı və lazımlı qidaların müəyyən hissəsini yeyirdi. Yüksək faiz göstəriciləri səbəbindən faizlər toplanmasına mane oldu və iqtisadi inkişafı ləngitdi.

Kapitalizm münasibətlərində kredit borc kapitalının hərəkəti kimi fəaliyyət göstərir və əsasən xüsusi mülkiyyətə əsaslanır. Kapital mənfəət əldə etmək üçün kapital artımını istifadə edən kapitalistlər kreditorlar və yaxud borcalanlar kimi çıxış edirlər. Nəticə etibarilə, kapital krediti üzrə faiz dərəcəsi bir kreditorun kredit faizindən xeyli aşağıdır və mənfəətin yalnız kiçik bir hissəsini təmsil edə bilər (Ekrem Çanakçı, 2019: say.549).

Kredit məcmu əmtəə-pul münasibətlərinə əsaslanır. Beləliklə, kredit malların və pulun formasını ala bilər. Mövcud bank, kommersiya, istehlak, maliyyə, ipoteka, beynəlxalq və dövlət kreditlər. Bəzi maliyyəçilər dövlət kreditinin kredit münasibətinə şübhə ilə yanaşırlar. Dövlət krediti pul çərçivəsi üçün vacibdir. Dövlət krediti, dövlətin yığıncaqlardan biri olduğu bu standartları nəzərə alaraq bankla borcalan arasındakı ənənəvi kredit əlaqəsinə işarə edir. Yəni də dövlət birləşdirilən aktivləri pul münasibətləri ilə formalaşdırmaq və ötürmək üçün öz imkanlarını və kredit aktivindən istifadə edir. Sonradan, hesab və kreditin kəşifində dövlət krediti kredit və pul arasındakı əlaqəni təsdiqləyir. Bu nisbət, hər iki maliyyə təsnifatında fitri yayım işinin bənzərliyindən irəli gəlir.

Avansın dəyəri onun imkanlarını əks etdirir. Bu, yenidən paylaşma funksiyası və nağd pul mübadiləsi funksiyasıdır.

Kredit münasibətlərinin bütün formaları kredit bazarını təşkil edir. Kredit bazarının institusional tərifinə də vardır. Həmin tərif bəzi kredit təşkilatlarını əks olunur. Kredit bazarının təşkilatı quruluşu çox mürəkkəb və heterojendir. Xarici

ölkələrin çoxunda kredit bazarı milli qanunvericiliklə tənzimlənən üç səviyyəni əhatə edir:

1. Mərkəzi bank.
2. Kommersiya bankları.
3. Başqa xüsusi kredit-maliyyə qurumları.

Birinci dərəcəli Mərkəzi banklar və yaxud bəzən deyildiyi kimi emissiya edən Mərkəzi banklardır (Cate F. H., 2015: pp.237). Həqiqət budur ki, mərkəzi bank bir ölkənin ödəmə vasitəsini verməkdə inhisara malikdir. Mərkəzi Bankların əsas istəkləri pul sisteminin sabitliyini və kommersiya banklarının sabit fəaliyyətini təmin etməkdir. Ölkənin mərkəzi bankı, statusuna uyğun olaraq özünü aşağıdakı formalarda göstərir:

- ölkədə pul buraxma inhisar hüququndan istifadə edən, milli qızıl və valyuta ehtiyatlarını nəzərə alan və saxlayan vahid bir emissiya mərkəzidir;
- dövlətin iqtisadi proqramlarının qorunması, dövlət büdcəsi kəsirinə borc verilməsi və dövlət qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsindən məsul olan dövlət bankıdır;
- daxili ödəmə dövriyyəsi və inflyasiya əleyhinə siyasətin və xarici tərəflərlə əməliyyatlar üçün problemsiz həyata keçirilməsindən məsul olan milli pul sisteminin sabitləşdirici orqanıdır;
- banklar banklardır, başqa sözlə desək, müvəqqəti likvidlik çatışmazlığı halında milli qurumların müəyyən şərtlər altında yenidən maliyyələşdirilməsinə imkan verən son borc verənlərdir;
- bank nəzarəti orqanıdır:

Mərkəzi Bank, lisenziyalardan yararlanaraq, məcburi standartlar müəyyənləşdirmək, əmanət sığortası, hesabat təhlili, kredit təşkilatlarını yoxlamaq üçün kredit bazarının sabitliyini qorumağa, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarını saxlamağa çalışır və kreditin fəaliyyətinə müdaxilə etmir.

Mərkəzi Bank 3 əsas funksiyaya malikdir: tənzimləmə, nəzarət məlumat və tədqiqat.

MB-in ən vacib funksiyası dövlətin monetar siyasətini həyata keçirməkdir. Pul siyasətinin növünə görə, Mərkəzi Bankların əsas məqsədləri bunlardır: qiymət dəyişməzliyi, milli valyutanın dəyişməzliyi, pul kütləsinin sabitliyi və digərləri.

Mərkəzi banklar mülkiyyət formasından asılı olaraq dövlət mərkəzi banklarına, səhmlərə və qarışıqlara bölünür. Mərkəzi dövlət bankları Almaniya Federal Bankı, İngiltərə Bankı və Fransa Bankıdır. Mərkəzi Bankın ən parlaq nümunəsi ABŞ Federal Ehtiyat sistemidir. Qarışıq mərkəzi banklara özəl sektorun dövlətlə iştirak etdiyi banklar daxildir (Yaponiya Bankı). Kommersiya bankları dövlət kredit bazarının ikinci səviyyəsindədir. Bunlardan ən böyüyü, geniş miqyaslı əməliyyatlar həyata keçirən və müştərilərinə bütün növ maliyyə xidmətləri göstərən universal ixtisaslaşmış təşkilatlardır (Лаврушин О.И., 2016).

Kommersiya banklarının əsas funksiyalarını 3 qrupa bölünə bilər:

- banklar mal və xidmətlərin ticarət dövriyyəsində əsas rol oynayır. Onlar biznes iştirakçılarına kredit bazarı infrastrukturundan və ödəmə alətlərindən istifadə edərək bağlanmış müqavilələr barədə hesabat verməyə imkan yaradır;

- banklar iqtisadiyyatda qənaət-investisiya prosesini təşkil edən maliyyə vasitəçiləridir. Yəni bir tərəfdən şirkətlərin və əhəlinin müvəqqəti sərbəst fondlarının əsas hissəsini saxlayan bir məkana çevrilirlər, başqa tərəfdən şirkətlərin və vətəndaşların investisiya ehtiyaclarını ödəmək üçün vəsait mənbəyi rolunu oynayır;

- ticarət bankları mal və xidmətlər alıcılarına və satıcılarına sabit və fasiləsiz fəaliyyət göstərməyə imkan verən iqtisadiyyatda likvidliyin əsas mənbəyidir. Səmərəli bir kredit bazarı olmadan milli iqtisadiyyatın davamlı fəaliyyət göstərməsi olduqca məhduddur.

Bankın resursları bankın xüsusi fondlarından, yəni kapitalından və borc vəsaitlərindən ibarətdir. Cəlb olunan vəsaitlər bankın başqa kredit təşkilatları, müəssisələr və vətəndaşlar qarşısında öhdəliklərini təmin edir. Cəlb olunan vəsaitlər banka müxbir, hesablaşma və cari hesablardakı qalıqlar formasında, depozit formasında, bank səhmlərinə yatırım formasında yatırılır.

Kredit bazarının üçüncü səviyyəsi ixtisaslaşmış kredit və maliyyə qurumlarıdır. İxtisaslaşmış kredit və maliyyə qurumlarına (İngiltərədə bank qurumları da deyilir) investisiya bankları və şirkətləri, etibar şirkətləri, ipoteka bankları, pensiya fondları, mümkün olan bütün qarşılıqlı və səhmdar banklar, kredit ittifaqları və birliklər, təxirə salınmış maliyyə şirkətləri, faktoring daxildir, müsadirə, lizinq şirkətləri və s aiddir. Bu şirkətlərin bəziləri tarixən müəyyən maliyyə xidmətləri növlərinə olan tələbatı ödəmək üçün bir çatışmazlığın olduğu yerlərdə yerləşmişdir. Kiçik depozitlər, torpaq və daşınmaz əmlak ipotekaları, istehlak kreditləri, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının borclar, xarici ticarətdə hesablaşma və maliyyə əməliyyatları, sənaye şirkətlərinin qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi və investisiya kimi sahələrdə daha geniş yayılmışdır.

Ən vacib ixtisaslaşmış maliyyə qurumları, fəaliyyət göstərən banklardır. Bu banklar buraxılması və sənaye qiymətli kağızları bazarında yerləşdirilməsi ilə əlaqəli əməliyyatlar həyata keçirirlər. İntestisiya bankları ümumiyyətlə səhmlərinin satışı və yaxud kommersiya banklarının kreditləri hesabına kapital artırır. Depozitlər, uzunmüddətli kreditlər və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini maliyyələşdirmək hüququ yoxdur. (Фетисов Г. Г., 2015: с.698).

Əmanət şirkətləri də kredit bazarında vacib rol oynayır. Bunları üç növə bölmək olar:

- kiçik müddətli əmanət qəbul edən qarşılıqlı əmanət bankları. Toplanan fondlar müxtəlif borc və qiymətli kağızlara, əsasən dövlət ipotekası, dövlət qiymətli kağızları və yerli idarəetmə borcları ilə ipoteka kreditlərinə yatırılır;

- kapitala əsaslanan borc və qənaət birlikləri; Bu dərnəklərin kapitalı müştərilərə xüsusi sertifikatlar satmaqla yaradılır. Xüsusi sertifikatlar, sahiblərin ilk tələbi ilə nominal olaraq verilir və faiz formasında gəlir əldə edir. Qarşılıqlı əmanət banklarında olduğu kimi, dərnəklərin kapitalı da yaşayış binalarının ipotekasına qarşı girov qoyulur;

- kredit ittifaqları, peşə və yaxud dini mənsubiyyətə görə birləşmiş insanlar qrupları tərəfindən yaradılan kooperativlərdir. Onun kapitalı, səhmlər üçün xüsusi

səhmlər almaq formasında ödəniş etməklə yaranır. Vəsaitlər qısamüddətli kreditlərin verilməsi üçün istifadə edilir (avtomobil almaq, ev təmir etmək və s.). Səhmlərə faiz ödənilir:

Sığorta şirkətləri bank olmayan kredit təşkilatı sisteminin strukturu kimi təsnifləşdirilir. Onların xarakterik xüsusiyyəti, xüsusi bir maliyyə toplama formasıdır - sığorta siyasətinin satışı. Sığorta şirkətləri vəsait yerləşdirmə prosesində başqa kredit təşkilatları ilə rəqabət aparır. Aktivlərinin əsas maddələri sənaye şirkətlərinin istiqrazları, səhmləri, dövlət dəyərində olan kağızlarıdır. Sığorta obyektinə görə sığorta şirkətləri həyat və əmlak sığortası şirkətlərinə bölünür.

İnvestisiya şirkətləri öz öhdəliklərini (paylarını) kiçik sahibkarlar arasında yerləşdirir və əldə olunan gəliri qiymətli kağız almaq üçün istifadə edirlər. Açıq və qapalı investisiya şirkətləri var. Açıq investisiya şirkətləri səhmdarların tələbi ilə səhmlərini almaq məcburiyyətindədir və qapalı investisiya şirkətləri bu hüququ vermir (Полищук, А. И., 2018: с.548).

Maliyyə şirkətləri topdan və pərakəndə ticarətdə mal satışı üçün kredit verən təşkilatlardır. Müştərilərin öhdəliklərini götürür və treyderlər tərəfindən təxirə salınma yolu ilə satdıqları mallar üçün onlara kredit verirlər. Başqa maliyyə şirkətləri vaxtında mal göndərən sənaye şirkətlərinə kredit verirlər.

Maliyyə şirkətləri topdan və pərakəndə ticarətdə mal satışı üçün kredit verən təşkilatlardır. Müştərilərin öhdəliklərini götürür və treyderlər tərəfindən təxirə salınma yolu ilə satdıqları mallar üçün kredit verirlər. Başqa maliyyə şirkətləri vaxtında mal göndərən sənaye şirkətlərinə kredit verirlər.

Louboro Universitetinin (Böyük Britaniya) Bankçılıq Mərkəzinin professoru D. Levellinin qeyd etdiyi kimi, Bütün dünyada banklar maliyyə sistemində inhisar mövqeyini və bank xidmətlərinin təchizatçıları kimi bəzi rəqabət üstünlüklərini itirirlər. Texnoloji nailiyyətlər və dövlət tənzimlənməsində dəyişikliklər səbəbindən banklar bank xidmətlərinin mövcud və potensial təchizatçıları tərəfindən rəqabətlə getdikcə üzləşirlər. Bunlara kapital bazarları, pul bazarları və

qeyri-bank maliyyə qurumları daxildir. (Lewellyn D., 2015: s.17). Bunlara kredit bazarı infrastrukturunun qurumlarını da daxil etmək olar.

Kredit sistemi kredit bazarında kreditlərin tələb və təklifini tənzimləyir. Kredit bazarı infrastrukturunu və ümumilikdə kredit sistemi qurumlarına kredit tarixi büroları (BCH) daxildir. BCH-nin fəaliyyəti, hökumət zəmanətləri alınarkən, o cümlədən kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə yanaşmanı təkmilləşdirərkən bir tədbir kimi qəbul edilməlidir.

İqtisadiyyatın səmərəli inkişafı informasiya açıqlığı və şəffaflığı olmadan mümkün deyil. Kredit bazarı infrastrukturunun inkişafı kreditləşmənin səmərəliliyinə və nəticədə ÜDM və əmək məhsuldarlığının artmasına müsbət təsir edir.

Kreditləşmənin səmərəliliyini və həcmi xarakterizə edən bəzi göstəriciləri müəyyənləşdirərək və 40 ölkə üçün məlumatları qruplaşdıraraq İqtisadiyyat və Maliyyə Tədqiqatları Mərkəzinin mütəxəssisləri maraqlı nəticələr əldə etdilər. Məlum oldu ki, məlumat mübadiləsi bank kreditlərinin ÜDM-ə nisbətən təxminən 20% artmasına təkan verir. Bundan əlavə, kredit riskinin səviyyəsi əhəmiyyətli olaraq azalır və buna görə kreditlərin mümkün zərərləri üçün ehtiyatların ümumi kredit həcmindəki payı azalır (Cate F. H., 2015: pp.237).

Bank cəmiyyətində banklardan birinin strukturunun bir hissəsi olan vahid bir bank hesabının yaradılması təklifləri var. Kredit tarixçəsi bazarının inhisarlaşmasının BCH tərəfindən göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərəcəyinə inanırıq. Rəqabətin olmaması, regional ofislər sisteminin inkişaf etməməsi göstərilən xidmətlərin qiymətində manipulyasiya etməyə imkan verəcəkdir. Büronun işi nəzarətsiz ola bilər və məlumatın təhlükəsizliyi və qorunması ilə əlaqəli problemlərə səbəb ola bilər.

BCH bazarının subyektləri arasındakı daxili fikir ayrılıqları, şübhəsiz ki, büronun işinə də mənfi təsir edir. Bu tip problemlərin həlli, BCH-nin bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətini tənzimləyən ayrı bir müddəa hazırlaması ilə mümkündür.

Kredit büroları kredit bazarının bir hissəsi olduğundan bu tənzimləmənin inkişaf etdirilməsi və ona nəzarət funksiyaları, Mərkəzi Banka həvalə edilə bilər.

Bank olmayan təşkilatlar tərəfindən bank xidmətlərinin göstərilməsi bank bazarının irəliləyişinin perspektivli sahələrindən biridir. Vasitəçi bankçılığın uğuru birbaşa müştərilərin, pərakəndə vasitəçilərin və bankların və yaxud bank olmayan qurumların əməliyyat məlumatlarını qeyd etmək və ötürmək üçün istifadə etdikləri informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından asılıdır. Məlumat kanalları davamlılığından asılı olmayaraq sürətli, etibarlı və ucuz olmalıdır (Ekrem Çanakçı, 2019: say.549).

Müxtəlif hesablamalara görə, bir bank üçün bir İnternet əməliyyatının dəyəri 0,01 ilə 0,13 dollar arasında dəyişə bilər. Bank İnternet sisteminin yaradılması (alınması) və istifadəyə verilməsinin ilkin xərcləri bir adi bank filialının və yaxud şöbəsinin açılması ilə müqayisə olunur. İnternet bankın son dərəcə aşağı əməliyyat xərclərini nəzərə alsaq, bankın İnternet filialının geri ödəmə dərəcəsi və ümumi səmərəliliyi şərti ofis filialından bir neçə dəfə çox olmuşdur. Həmçinin bu, bankın coğrafi mövqeyinə bağlı olmayan çox sayda müştərini cəlb etməyə imkan yaradır. Bu səbəbdən pərakəndə vasitəçilər vasitəsi ilə filialsız bankçılıq əməliyyat xərclərində əhəmiyyətli olaraq azalma, yeni bazarlara çıxma və əməliyyatların həcmində artım deməkdir. Bununla yanaşı, maliyyə xidmətləri göstərmək üçün funksiyaların vasitəçilər vasitəsi ilə ötürülməsi, məsələn, ödənişlərin qəbulu üçün elektron terminallar müəyyən risklərə səbəb olur: kredit, əməliyyat, bazar, likvidlik riski, nüfuz riski. Bir pərakəndə vasitəçi, borcalanın qiymətləndirilməsi və vəsaitin verilməsi barədə qərar qəbul etmək gücünə sahibdirsə, bankın kredit riski əhəmiyyətli olaraq artır. Başqa bir vəziyyətdə, məsələn, bir vasitəçi bank müştərisinə vəsait verdikdə, bankın onları vasitəçiyə ödəməməsi riski mövcuddur.

Əməliyyat riskləri, vasitəçi, bankın müştəriləri barədə məlumatdan, bankla əlaqə qurmaq üçün elektron avadanlıqdan istifadə etdikdə yaranır. Elektron hesablaşmaların kifayət qədər təhlükəsiz olmaması, vasitəçidən banka köçürmə

zamanı vəsaitlərin oğurlanması riskini artırır bilər. Bu kimi risklərin olması bankların nüfuzuna mənfi təsir edə bilər.

Hazırda, kredit təşkilatları tərəfindən müstəsnaıq itkisi tendensiyası mövcuddur. Kredit brokerləri, bu gün maliyyə bazarında xüsusi bir yer tutan başqa təşkilatların rollarını oynamağa başlayır.

Kredit brokerliyi, məsləhətləşmədən əlavə, zəruri sənədlər paketinin formalaşdırılmasına və banklarla kreditin verilməsinə dair danışıqlarda kömək göstərilməsi kimi maliyyə məsləhətləşməsinin bir növüdür.

Kredit brokerləri, bankın potensial müştərilərinə məsləhət verir, bir kredit vermə proqramı üçün ən yaxşı variantı seçmələrinə kömək edir, kredit almaq üçün lazım olan sənədləri toplayaraq tərtib edirlər, tez-tez kredit müraciətinin ilkin ekspertizasını aparır və kredit almaq müddətini müşayiət edirlər. Beləliklə, kommersiya bankları ilə müştəriləri arasında bir əlaqə rolunu oynayırlar (Hasan Ersel, 2019: say.589).

Kredit brokerlərinin onlarla qarşılıqlı əlaqədə olan kommersiya bankları üçün faydasının azalmasında özünü göstərir. Kredit təşkilatları reklama qənaət edirlər, çünki müştərilərin cəlb olunması və onların ilkin konsaltinqi kredit brokerlərinin məsuliyyətidir. Bundan əlavə, brokerlərlə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində banklar hədəf müştərilər əldə edirlər. Nəticədə, maliyyə əməliyyatının yekun nəticəsinə maddi maraq göstərən brokerlər, tələblərinə mümkün qədər cavab verdiyi bir kredit təşkilatını müştəriyə tövsiyə edirlər (Allen F., 2017:s. 526).

Müasir şəraitdə kredit brokerlərinin səmərəli işi üçün xüsusi avtomatlaşdırma vasitələrinin istifadəsi tələb olunur ki, bunların funksiyaları aşağıdakılardır: müştərilər, tərəfdaş banklar, kredit proqramlarının parametrləri barədə məlumat bazalarının saxlanması; müştəri ödənişlərinin hesablanması; hesabat formalaşması. Brokerlərin fəaliyyətlərində istifadə etdikləri informasiya sistemlərinin uğursuzluğu və yaxud qeyri-kafi işləməsi brokerin tərəfdaş bankları üçün əməliyyat riski mənbəyidir.

Bu tip əməliyyat riskini ən aza endirmək üçün bank, kredit brokerlərinin seçiminə məsuliyyətlə yanaşmalı, bir müqavilə əsasında onlarla qarşılıqlı əlaqədə olmalı, işçilərində təlim və sertifikatlaşdırma aparmalı, brokerlərin istifadə etdiyi avtomatlaşdırma vasitələrinin keyfiyyətini və prinsiplərini yoxlamalıdır. Vəziyyət hazırda kredit brokerləri ilə banklar arasında münasibətlər üçün vahid standartların olmaması ilə mürəkkəbləşir. Kredit təşkilatları bu qurumlarla qarşılıqlı fəaliyyət qaydalarını sıfırdan inkişaf etdirməli və yaxud brokerlərin təklif etdiyi şərtləri qəbul etməlidirlər (Андрианова Л. Н., 2015: с.29-30).

1.2. Kredit bazarının dövlət tənzimlənməsinin irəliləyişinin nəzəri əsasları

Hazırda bazar münasibətlərinin inkişafını, kredit bazarı olmadan təsvir etmək mümkün deyil. Kredit bazarı, ümumilikdə bazar üçün səciyyəvi olan, həmçinin də spesifik xarakterə malik xüsusi bir sektordur. Kredit bazarı, ümumi bazar münasibətləri sistemində və iqtisadiyyatın bazar tənzimlənməsi sistemində xüsusi yer tutur.

İqtisadiyyatda kredit bazarının sabit tərfi verilməyib. Müxtəlif qanunvericilikərdə kredit bazarı, maliyyə, valyuta, kredit tənzimlənməsi, maliyyə və kredit siyasəti, kredit və pul siyasəti kimi şərh olunur, lakin bu şərhlər kredit bazarı anlayışının tam məğzini açıqlamır.

Kredit ilə əlaqəli problemləri həmişə Sovet və Rus iqtisadçılarının əsərlərində əsas yerlərdən birini tutur. Maliyyə bazarının fəaliyyətinin nəzəri və praktik problemləri, J.M.Keyns (Кейнс Дж. М., 2017), F.A. Hayek, eləcə də növbəti nəsil tədqiqatçıların əsərlərində, məsələn, H.W. Deriga, E. D. Dolan (Долан Э. Дж., Линдсей Д., 2016), B. Moshetto və başqalarının əsərlərində nəzərdən keçirilir. Kredit münasibətlərinin nəzəri əsasları, XX əsrin əvvəllərində V.A. Dmitriev-Mamonov, Z.S. Katselenbaum, I.A. Traxtenberq, F. Bogdanov, V. Lavrentev, B. Raskin kimi Rus alim-iqtisadçılarının əsərlərində araşdırılıb. Kredit nəzəriyyəsinə əhəmiyyətli töhfə, M.S. Atlas, V.Z. Balikoev, G.N. Beloglazova, B.C. Qeraşenko, A.G.

Qryaznova, O.I. Lavruşin (Лаврушин О.И., 2015), N.X. Lapidus, Y.I. Lvov və s. kimi iqtisadçılar tərəfindən daxil edilib.

Elmdə kredit bazarının bəzi nəzəri məsələləri mübahisəli xarakter daşıyır. Xüsusən tədqiqatçılar arasında kredit bazarı anlayışının şərhinə ümumi yanaşma yoxdur. Alimlər kredit bazarının yerini və quruluşunu müxtəlif yollarla təyin edirlər. Bundan əlavə, müxtəlif mənbələrdə kredit kapitalı bazarı və pul bazarı anlayışları kredit bazarı anlayışı ilə eyniləşdirilir. Cari tədqiqatın məqsədi, bu anlayışların dəyərini və nəzəri əsaslarını açmaqdan ibarətdir.

Kredit bazarı anlayışının dəyəri iki kateqoriya ilə müəyyən olunur: bazar və kredit. Hər iki kateqoriyanı nəzərdən keçirək.

İqtisadi elmin təkamülü zamanı bazar anlayışının müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif yanaşmalar işlənərək hazırlanıb. A.Smitin tədqiqlərinə görə bazarlar, iqtisadi qaynaqların təbii qıtlığı və insanın məhdud istehsal imkanlarının nəticəsi olaraq yaranır (В. И. Кушилина., 2015: s.53).

İqtisadi ədəbiyyatda bazarın dəyərini müəyyənləşdirərkən iki əsas yanaşma nəzərdən keçirilir.

Birinci yanaşmaya uyğun olaraq, bazar, məhsul və xidmət istehsalçıları və istehlakçıları arasında qarşılıqlı əlaqə prosesində yaranma və təkmilləşdirilmə qabiliyyətinə malik xüsusi iqtisadi sistem kimi müəyyən olunur. Tədqiqatçılar R.S. Pindyck və D.L. Rabinfeld, bazarı həqiqi və yaxud potensial qarşılıqlı təsir yolu ilə məhsulun və yaxud məhsullar toplusunun qiymətini müəyyən edən satıcılar və alıcılar məcmusu olaraq təyin edirlər (Robert S. Pindyck, Daniel L. Rubinfeld, 2018: s.27). A. Marshall bazarı, yaxın işgüzar münasibətlərə daxil olan və hər hansısa bir məhsul üzrə sövdələşmə həyata keçirən bir qrup insan kimi təyin edir (Маршалл А., 2017: s.338). Bazar, insanların bir-biri ilə ticarət aparmaq məqsədilə daxil olduqları hər hansısa bir qarşılıqlı əlaqədir” (Долан Э. Дж., Линдсей Д., 2016: s.215), bu şərh E.D. Dolan və D.E. Lindsay verir. Tanınmış mütəxəssis F. Kotlerin verdiyi şərh, bazar münasibətlərinin təriflərinə bəzi cəhətdən bənzəyir. O, qeyd edir ki,

“bazar, məhsul və xidmət üzrə mövcud və potensial alıcılar məcmusu deməkdir” (Котлер Ф., Армстронг Г., 2019: s.84).

Yuxarıda qeyd edilən şərtlərdə, insanların qarşılıqlı əlaqə motivasiyası əks edilir. Bu şərtlərdə bildirilir ki, münasibətlər, bazarda dövr edən aktivə olan tələbatın ödənməsinin təmin edilməsi səbəbindən yaranır. Cari yaşmada bazarın fərqləndirilmə meyarı kimi onun üzərində dövr edən aktiv çıxış edir, bu səbəbdən də əmtəə bazarları, kredit bazarı, qiymətli kağızlar bazarı, valyuta bazarı və s. bazar sistemi kimi təqdim edilə bilər.

Başqa bir yanaşma, bazarın iqtisadiyyatdakı məhsul və xidmətlər satışının təmin edilməsindən, istehsalçı ilə istehlakçı arasında əks əlaqə təmin edilməsindən ibarət funksional rolunun şərhinə əsaslanır. Bazar funksiyalarını istehsal və istehlakı birləşdirən paylama və mübadilə mərhələləri kimi təsvir etmək olar (В. И. Кушилина., 2015: s.52-54).

Kredit bazarı da daxil olmaqla bazarın iqtisadi funksiyasının müasir anlayışı, bazarın K. McConnell və S.L.Bryu tərəfindən verilən şərhində yer alır. Onlar hesab edirlər ki, bazar fərdi məhsul və xidmətlərin satıcılarını (təchizatçıları) və alıcılarını (sifariş sahiblərini) bir araya gətirən bir mexanizmdir (Макконнелл К.Р., Брю С.Л., 2018: s.61). Bazarın bu xüsusiyyəti, onun istehsal və istehlakın birləşməsində, həmçinin bazarın tənzimlənməsi və bazar münasibətlərində özünü göstərən funksional rolunu əks etdirir.

İqtisadi qanunların bazar münasibətlərinin iştirakçıları olmadan həyata keçirilməsi mümkün deyil və bazar, iqtisadi maraqları əks etdirən məhsul və pulun hərəkəti ilə əlaqəli alıcılar və satıcılar, eləcə də ticarət vasitəçiləri arasındakı spesifik iqtisadi münasibətlər və münasibətlər məcmusudur.

Beləliklə, kredit bazarının dəyərini açmaq üçün yuxarıda göstərilən yanaşmalardan istifadə oluna bilər və bunların hər biri tədqiq olunan problemin öyrənilməsində öz imkanlarından istifadə edir. Həmin vaxtda, kredit bazarı, onun infrastrukturunu, eləcə də kredit münasibətlərində iştirak edən subyektləri və

obyektləri ilə xarakterizə olunan bazar iqtisadiyyatının bir elementi olaraq qəbul edilə bilər.

İqtisadi kateqoriya kimi kredit, pul formasında dəyərin hərəkəti ilə əlaqəli müəyyən sosial münasibət növü kimi çıxış edir.

İqtisadiyyatda kredit münasibətləri, onun dəyərini açıqlayan əsas kredit prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərir. O.P. Pusnoy tərəfindən verilən tərifə görə, kredit, geri ödəmə, ödəmə və təcililik şərtlə nəğd və yaxud əmtəə formasında olan borcudur” (Пусная О.П., s.1). Bu tərifdən, geri ödəmə, təcililik və ödəmə kimi əsas kredit prinsipləri yaranır (В.В. Иванова, Б.И. Соколова., 2016: s.406).

Kredit bazarının iştirakçıları və yaxud subyektlərinə görə onun daha dolğun tərifini A.Y. Simanovski və S.F. Kandalova verir. Onlar, kredit bazarı dedikdə borc verənlərlə borcalanlar arasında borc götürmə ilə əlaqəli bir sistem, bir qayda olaraq, ödəniş, əmtəə dəyəri və birbaşa pul formaları başa düşürlər (Коломиец Т.И., 2015: s.122). Qeyd olunması lazımdır ki, bu təsvirdə kredit bazarı geniş mənada nəzərdən keçirilir, Bu səbəbə görə də kredit münasibətləri, ticarət krediti əmtəə formasında verildikdə ortaya çıxan müəssisələr, fiziki şəxslər və bank olmayan təşkilatlar arasında əməliyyatları da əhatə edir. Kredit bazarının bu anlayışı, geniş mənada kredit kateqoriyasına zidd deyil.

Cədvəl 1: Kredit bazarında tələb və təklif

İqtisadi subyektlərin kredit resurslarına olan tələbi (kreditə olan tələb)	Təsərrüfat subyektlərində resurs artıqlığı (kredit təklifi)
1) Əsas və dövriyyə kapitalının doldurulması	1) Alternativ layihələrdə şirkətlərin müvəqqəti sərbəst kapitalının yerləşdirilməsi
2) Davamlı istehlak malların alınması	2) Ev təsərrüfatlarının şəxsi yığımlarının yerləşdirilməsi
3) Dövlət büdcəsi kəsirinin əhatə olunması	3) Dövlət büdcəsindən mövcud vəsaitlərdən səmərəli istifadəsi
4) Bankların ödəmə qabiliyyətinin və likvidliyinin təmin edilməsi	4) Kredit mənbələrinin yerləşdirilməsi

Mənbə: Воробьев Е.М., Экономическая теория: 2019: s.139

Kredit bazarında təklif, gəlir qəbul edənlər arasında qənaət meyli ilə müəyyən olunur. Tələb, ilk olaraq, daha artıq istehlak malları əldə etmək istəyi ilə, ikincisi, istehsalçıların əlavə investisiya qoyuluşu hesabına məhsul istehsalını artırmaq cəhdləri ilə müəyyənləşdirilir (Воро́бьев Е.М., 2019: s.138). Kredit bazarında tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsi Cədvəl 1-də aydın olaraq göstərilib.

Kredit bazarında tələb və təklifin təsiri altında, müəyyən bir məhsulun - kredit kapitalının hərəkəti baş verir. Kredit və maliyyə bazarlarını müqayisə edərkən qeyd olunması lazımdır ki, maliyyə bazarı, maliyyə xidmətləri bazarı kimi müəyyən olunmuşdur. Bu halda maliyyə xidmətləri dedikdə bank xidməti, sığorta xidməti, qiymətli kağızlar bazarındakı xidmət, icarə müqaviləsi üzrə xidmət, habelə maliyyə təşkilatı tərəfindən təmin edilən və hüquqi və fiziki şəxslərdən vəsaitlərin cəlb olunması və ya yerləşdirilməsi ilə əlaqəli xidmət başa düşülür.

Beləliklə, fikrimizcə, bu yanaşma daha məntiqli görünür və maliyyə bazarının kredit bazarını əhatə edən daha tutumlu bir anlayış olduğunu göstərir (Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П., 2019: s.11).

Bazar, kredit və kredit bazarı anlayışlarının təhlilinə və bu şərtlərin iqtisadçılar tərəfindən müxtəlif təsvirlərinin ümumiləşdirilməsinə əsaslanaraq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, kredit bazarı, kreditor və borcalanın kredit resurslarını, ictimai istehlakçıların maraqlarının təmin edilməsində istifadə etmək məqsədilə aldıkları və satdıqları bazar münasibətləri sferasıdır. Kredit bazarı anlayışının bütün təfsirləri eyni mənaya malikdirlər, yəni kredit bazarı alıcı ilə satıcının münasibəti və yaxud malın alqı-satqısına səbəb olan tələb və təklifin birləşməsi kimi başa düşülür.

Müxtəlif növ kredit təşkilatlarının yeniliklərdə iştirak dərəcəsi çox vaxt müxtəlif innovativ layihələrin icrası üçün bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürən mövcud müəssisələrə borc verməklə məhdudlaşır. Kredit risklərinin azaldılması mexanizmlərinin olmaması təşkilatları yeniliklərlə deyil, yalnız istehsalın modernləşdirilməsi ilə məhdudlaşdırmağa məcbur edir.

Kreditin həm daxili, həmçinin xarici bazarlarda fasiləsiz tələb olunan məhsulların istehsalında iştirak etməsi halında, inflyasiyanı məhdudlaşdıran bir amildir, çünki yaradılan və satılan məbləğ istehsalda iştirak edən borc vəsaitlərinin həcmi aşmışdır. Üstəlik, kredit bazarının fermer təsərrüfatları tərəfindən yerli malların son istehlakının həcmindən, ümumi əsas kapitalın formalaşmasından, dövriyyə fondunun artmasından və ixracat artımından asılı olaraq ölkənin istehsalının və ÜDM-nin artması üçün lokomotiv rolunu oynadığını görməmək mümkün deyil. Kredit bazarının dövlətin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsindəki rolunun eyni artması tamamilə onun tənzimlənməsinə əsaslanır.

Kredit bazarı ölkədəki müxtəlif iqtisadi proseslərə təsir göstərməyə qadirdir. Bu baxımdan kredit bazarının tənzimlənməsi milli iqtisadiyyatın strateji hədəflərinin reallaşdırılması istiqamətinə uyğun olaraq gerçəkləşir.

Kredit bazarının tənzimlənməsi bütövlükdə bank sisteminin etibarlılığını və sabitliyini qorumağın vacibliyini, əhalinin və başqa strukturların kredit təşkilatlarına olan inamını və əmanətçilərin maraqlarının şübhəsiz qorunmasını nəzərə alaraq bazarın inkişaf hədəflərinin düzgün müəyyənləşdirilməsindən başlamalıdır. Kredit bazarının irəliləyişinin məqsədi iqtisadiyyatın strateji hədəfləri ilə əlaqəli olmalıdır, çünki kredit bazarı milli bazarın bir hissəsidir. Kredit bazarını inkişaf etdirmək məqsədi milli iqtisadiyyat modeli ilə əlaqələndirilməli və modernləşmə və innovasiya yolu ilə böyüməsinə yönəldilməlidir. Kredit bazarının irəliləyişi üçün strateji hədəflər olaraq, yenilikçi proseslər və modernləşmə yolu ilə iqtisadi böyümə modelinə inteqrasiya ediləcək, həmçinin qlobal bazarda sabit rəqabət mövqeyinə sahib olan və iştirakçılarının etibarına töhfə verən təsirli bir kredit bazarının yaradılmasını görmək olar (Фетисов Г. Г., 2015: с.698). Kredit bazarına inam kredit təşkilatlarının maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi, kredit bazarının funksiyalarının həyata keçirilməsinə, kredit bazarı üçün zəruri infrastrukturun inkişafına, müvafiq təşkilatların mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına, həvəsləndirilməsinə, sağlam rəqabətin inkişafına və qorunmasına,

habelə başqa vasitələrdən istifadə edilməsinə yönəlmiş bəzi qanunlar qəbul etməklə əldə edilir.

Müasir bazar iqtisadiyyatında kreditin rolunu qiymətləndirmək çətindir.

Kredit, pul kapitalının kredit kapitalına çevrilməsinə kömək edir və borc götürənlərlə borc verənlər arasındakı əlaqəni ifadə edir.

Onun köməyi ilə təşkilatların, özəl sektorun və dövlətin gəlirləri və sərbəst pul kapitalı toplanır, müvəqqəti istifadə üçün ödənişlə köçürülə bilən kredit kapitalına çevrilir.

Fiziki olaraq kapital bir sənayedən başqainə istehsal vasitələri formasında keçə bilməz. Bu proses ümumiyyətlə pul kapitalı hərəkəti formasında baş verir. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində kredit, ilk növbədə kapitalın bir sənayedən başqainə keçməsi və gəlir nisbətinin bərabərləşdirilməsi üçün elastik bir vasitə kimi vacibdir.

Kredit, kapitalın bəzi istehsal sahələrindən başqalarına sərbəst köçürülməsi və istehsal kapitalının müəyyən bir təbii formada təsbit edilməsi zəruriliyi arasındakı ziddiyyəti həll edir. Həmçinin fərdi kapitalın məhdudiyyətlərini aşmağa imkan yaradır. Həmçinin, sənaye məhsullarının satışı prosesinə xidmət göstərən, fəaliyyət göstərən şirkətlərin fondlarının dövriyyəsinin davamlılığını qorumaq üçün kredit lazımdır.

Kredit kapitalı, bazar meyarlarını nəzərə alaraq, daha yüksək mənfəət verən və yaxud milli proqramlara uyğun olaraq üstünlük verilən sahələrə can ataraq, sənaye sahələri arasında bölüşdürülür. Buna görə kredit yenidən paylaşma funksiyasını yerinə yetirir. Bu funksiya ictimai xarakter daşıyır və istehsal nisbətlərinin tənzimlənməsində və ümumi pul kapitalının idarə edilməsində dövlət tərəfindən fəal olaraq istifadə edilir.

Kredit pul kütləsinin həcminə və quruluşuna, ödəmə dövriyyəsinə, pul dövriyyəsinin sürətinə aktiv təsir edə bilər. Kredit sayəsində mənfəətin daha sürətli kapitallaşması nəticədə istehsalın inkişafı prosesi gedir.

Kredit məhsuldar qüvvələrin inkişafını stimullaşdırır, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri əsasında təkrar istehsalın genişləndirilməsi üçün kapital mənbələrinin formalaşdırılmasını sürətləndirir. Dövlət borcalanların kredit kapitalı bazarına çıxışını tənzimləyir, dövlət zəmanəti və stimulları təqdim edir və banklara fəaliyyəti sosial-iqtisadi inkişafın Milli proqramlarının həyata keçirilməsi məqsədlərinə uyğun olan müəssisə və sektorlara yumşaq kreditlər verməyi əmr edir. Dövlət kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılması, mənzil tikintisi, malların ixracı və geridə qalmış regionların inkişafı üçün kreditdən istifadə edə bilər. (Сорокин Д. Е., Никифоров Л. Б., 2017: с.548).

Kredit dəstəyi olmadan təsərrüfatların, kiçik və orta biznesin sürətli və sivil şəkildə formalaşmasını və yerli və xarici iqtisadi məkana sahibkarlıq fəaliyyətinin digər növlərinin tətbiqini təmin etmək mümkün deyil.

Bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində kredit münasibətlərinə ehtiyac hamıya məlumdur. Bir tərəfdən, müəyyən firmalar, fiziki şəxslər və bazar münasibətlərinin başqa iştirakçıları müvəqqəti olaraq sərbəst fondlara sahibdirlər: amortizasiya ayırmaları formasında artıq vəsaitlər, malların satılması və xidmətlərin satılması ilə yeni xammal partiyalarının alınması vaxtı ilə uyğunsuzluq səbəbindən müvəqqəti sərbəst fondlar və s., həmçinin mövsümi istehsal ilə əlaqəli; yığılmış, lakin istehsalın genişləndirilməsi, əmək haqqı, nağd gəlir və əhalinin əmanətlərinin ödənilməsinə görə istifadə olunmayan fondlar. Başqa tərəfdən, bazar iştirakçılarının bu anda sahib olduqları vəsaitdən əlavə başqa bir vəsaitə də ehtiyacları var.

Bazar iqtisadiyyatının xüsusi bir infrastrukturunun - kredit sisteminin köməyi ilə tamamilə həll edilə bilən bir ziddiyyət yaranır (Бажапов С. В., 2016: с. 69).

Kredit sistemini nəzərdən keçirərkən onun uzun tarixi inkişaf yolu keçməsi və bütün iqtisadi münasibətlərin strukturunda möhkəmləndirici rol oynayan mürəkkəb iqtisadi münasibətlərin həyata keçirilməsinə əsaslanması nəzərə alınmalıdır.

Kredit sisteminin iki anlayışı var:

- kredit münasibətləri məcmusu, kredit vermə formaları və metodları (funksional forma);

- sərbəst vəsaiti toplayan və onları borc verən bəzi kredit və maliyyə qurumları (qurum forması).

Birinci aspektdə kredit sistemi bank, istehlak, ticarət, dövlət, beynəlxalq kreditlərlə təmsil olunur. Bütün bu kredit növləri spesifik münasibət formaları və borc vermək metodları ilə göstərilir. Bu münasibətlər ikinci (qurum) mənada kredit sistemi təşkil edən ixtisaslaşmış qurumlar tərəfindən gərçəkləşir və təşkil olunur. Banklar kredit sisteminin qurum quruluşunda aparıcı halqadır. Bununla birlikdə, kredit sistemi, yalnız ölkədə fəaliyyət göstərən bəzi bankları əhatə edən bank sistemindən daha geniş və daha həcmli bir anlayışdır (Полищук, А. И., 2018: s.15).

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, dövlətin kredit sistemi bank sistemi və bank olmayan təşkilatlar, yəni müvəqqəti olaraq sərbəst vəsait toplaya bilən və kredit köməyi ilə yerləşdirilə bilən bank olmayan kredit və maliyyə qurumlarının məcmusundan ibarətdir. Dünya təcrübəsində bank olmayan maliyyə qurumları investisiya, maliyyə və sığorta şirkətləri, pensiya fondları, əmanət bankları, lombardlar və kredit kooperativləri ilə təmsil olunur. Bu qurumlar rəsmi olaraq bank olmasa da, bəzi bank əməliyyatı aparır və banklarla rəqabətə girir. Bununla birlikdə, banklar ilə bank olmayan kredit və maliyyə qurumları arasındakı fərqi tədricən pozulmasına baxmayaraq, bank sistemi kredit infrastrukturunun özəyi olaraq qalmaqdadır.

Kreditin dəyəri, funksiyaları, hərəkət qanunları, təkrar istehsalın müxtəlif mərhələlərində davranışı barədə nəzəriyyənin yetərinə aparılmaması, müasir pul təcrübəsinin nəzəri dəstəyinin əhəmiyyətli olaraq zəifləməsinə, ictimai inkişafın sürətləndiricisi kimi təsirinin zəifləməsinə gətirib çıxarıb.

Hesab edirik ki, dünya iqtisadi birliyi kredit nəzəri əsaslarına daha artıq diqqət yetirməlidir (Allen F., 2017: pp.523-546).

Bank sistemi ölkənin iqtisadi sisteminə daxil olan vahid və ayrılmaz qarşılıqlı əlaqəli kredit təşkilatıdır. Azərbaycan Respublikasının "Banklar haqqında" Qanununa görə, bank, fiziki və hüquqi şəxslərdən və ya digər geri qaytarılacaq fondlardan öz adından və öz vəsaiti hesabına əmanət cəlb edən və kredit verən, habelə müştərilər adından məcmu şəkildə köçürmə və nağd hesablaşma əməliyyatları həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Kredit, bankın xidmət sektorundakı əsas məhsuludur, bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq müəyyən bir müddətə (müddətin uzadılması hüququ ilə) və faiz (komisyon haqqı) ödənilməsi şərti ilə təmin edilmiş və ya təminatlı olaraq müəyyən bir məbləğdə kreditə verilən pul vəsaitidir. Kredit anlayışı, bu şərtlər altında alınan hər hansı bir öhdəliyin geri alınması tələbi ilə əlaqədar olaraq bir nağd pul, zəmanət, girov təminatını endirilmə və ya faizlə vermək və razılaşma əsasında istənilən formada verilmiş vəsaiti geri qaytarmaq tələbi ilə əlaqəli başqa bir hüququ da əhatə edir (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Maddə-1). Bank fəaliyyəti, bank əməliyyatları və müştərilər adından banklar tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların aparılması ilə əlaqədardır. Bankların məqsədi bank xidmətlərinin səmərəliliyini və təhlükəsizliyini artırmaqdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının "Banklar haqqında Qanunu"na əsasən bank fəaliyyətinə aşağıdakı bank əməliyyatları daxildir:

- 1) Fiziki və hüquqi şəxslərdən, tələb olunan və ya müəyyən bir müddətə kapitalın depozit şəklində cəlb edilməsi
- 2) Reqressiv qanun əsasında və ya onsuz, faktoring, müsadirə, lizinq və s. xidmətlərin yerinə yetirilməsi və öz adına və öz hesabına istehlak və ipoteka kreditlərinin verilməsi (zəmanətlə və ya zəmanətsiz)
- 3) Fiziki və hüquqi şəxslər üçün bank hesablarının açılması
- 4) Klirinq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi
- 5) Fiziki və hüquqi şəxslər adından hesablaşmaların aparılması
- 6) Nağd pul və digər qiymətli kağızların toplanması

7) Maliyyə agenti və məsləhətçisi rolunu yerinə yetirmək, eləcə də konsalting xidmətlərini həyata keçirmək və s. (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 32).

Mərkəzi bank kommersiya banklarına və digər kredit təşkilatlarına istinad etməsi lazım olan ümumi qaydalar hazırlayır. Kommersiya bankları lisenziya aldıkları andan əməliyyat apara bilərlər. Mərkəzi Bankın bank lisenziyalarının verilməsi və ləğvi, həmçinin banklara filial, şöbə və nümayəndəlik açılmasına və verilmiş icazələrin ləğv edilməsinə icazə vermək üçün müstəsna hüquqları vardır. Bundan əlavə, Mərkəzi Bank bankın lisenziyasını ala bilər və fəaliyyətini məhdudlaşdırma bilər (16 yanvar 2004-cü il tarixli "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddələr 6.1 və 6.3).

Bank fəaliyyətinin əsas əhəmiyyətli istiqamətində onun fəaliyyətinin məhsulları aşağıdakılardır: kreditlər; əmanətlər; investisiyalar. Hər məhsula bir xidmət, bank məhsulu yaratmaq üzrə bir sıra tədbirlər məcmusu uyğundur. Xidmət, əməliyyatların icrasını əhatə edir. Bank əməliyyatı bank işçilərinin bank məhsulu yaratmaq üzrə müəyyən bir fəaliyyət növüdür (Аббасова С.А, 2019, s. 17).

Kommersiya bankının prinsipləri bunlardır: müştəri tələblərinə diqqət; bank və müştəri arasında əməkdaşlığa qarşılıqlı maraq; borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi, kreditlərin verilməsi və s. ilə təmin olunan fəaliyyətlərin rəşional xarakteri; bankın kommersiya təşkilatı kimi mənfəətini təşkil edən bank məhsulları üçün ödəmə (Аббасова С.А, 2019, s. 17).

Bank xidmətləri bazarı, maliyyə bazarlarının növlərindən biri kimi, bazar iqtisadiyyatının ümumi qanunlarına tabedir. Bank xidmətləri bazarının mal bazarı ilə bir çox oxşar cəhətlərinin olmasına baxmayaraq, onun ilk növbədə proqnozlaşdırması çətin olan və bankçılığa xüsusi yanaşma tələb edən yüksək bazarlıq ilə ifadə olunan bəzi özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Mövcud baxışları ümumiləşdirərək və aydınlaşdıraraq (Захид Ф.М., 2015, s. 192), bank xidmətləri bazarının xüsusiyyətlərini vurğulayaq:

-bazar proseslərinin yüksək dinamizmi, yəni bank xidmətlərinə tələbin dəyişkən xarakteri və bazarda təklif dinamikası;

- bank xidmətləri bazarının ərazi bölgüsü və yerli mahiyyəti;

- qısa istehsal dövrü nəticəsində kapital dövriyyəsinin yüksək sürəti;

- yenilikçi məhsulların ortaya çıxmasına səbəb olan bank xidmətlərinə tələbin diversifikasiyası, personifikasiyası və fərdiləşdirilməsi səbəbindən bank məhsullarının yüksək dərəcədə fərqləndirilməsi;

- istehsal və istehlakın müvəqqəti və məkan üst-üstə düşməsi ilə əlaqəli bazar şərtlərindəki dəyişikliklərə yüksək həssaslıq;

- bank xidmətləri göstərilməsinin nəticəsinin qeyri-müəyyənliyi; bank xidmətləri bazarının inkişafını proqnozlaşdırmaq olduqca çətin olduğundan, bazarın yekun qiymətləndirilməsi yalnız bank xidmətləri istehlak edildikdən sonra mümkündür;

-istehsalın təşkili və bank xidmətlərinin göstərilməsi proseslərinin spesifikliyi, yəni bazar şərtlərindəki dəyişikliklərə, yeni texnologiyaların meydana gəlməsinə və göstərilən xidmətin keyfiyyətinin bank işçilərinin ixtisasına yüksək asılılığına bankın çevik reaksiya vermə imkanı;

- dövlət tərəfindən bank fəaliyyətinə göstərilən yüksək dərəcədə nəzarət və tənzimləmə.

Bazar, iqtisadiyyatın əsas quruluşudur. L. Krasavina və N. Valentseva, bazar qurumu anlayışının tərifini verərək qeyd edirlər: “Bazar qurumu, fərdlərin ictimai səlahiyyətlərinin bərabərliyi ilə bağlı bir sosial razılaşma hazırlamaq üçün zehni əməliyyatların həyata keçirilməsində istifadə etdikləri“ məlumat rəhbərliyi ”növlərindən biridir. Hər hansı bir qurum kimi, insanların kütləvi, kollektiv şüurunun məhsuludur, o, fərdi güclərin “dəyəri” barədə çoxsaylı fərdi fikirləri sintez edir və bu vəziyyətə görə cəmiyyət üzvlərinin əksəriyyəti tərəfindən tanınır” (B.Г. Гетьман,;2018, s. 219).

Amerikalı iqtisadçı Jeffrey Hodgsonun qurumlaşmanın ən vacib nümayəndəsi nöqtəyi-nəzərindən “müasir bank bazarı təklif olunan bank məhsullarının çox

olduğu və rəqabətli yoxlanışa məruz qaldığı bir yer deyil, əksinə planlaşdırma sistemləri, bank qurumlarının bütün məlumat axınından və onlara uyğun olaraq diqqətlə düşünülmüş qərarlar vermək və düzgün nəticə çıxarmaq qabiliyyətidir” (О.И. Лаврушина, 2019, s. 464).

К.А. Smirnova və Т.Е. Nikitina-nın işində, bank xidmətləri bazarını “malların müxtəlif kredit təşkilatları tərəfindən müştərilərə göstərilən bank xidmətləri olduğu əmtəə bazarı” olaraq təyin edir. Bank xidmətləri bazarı, bank xidmətlərinin real və potensial istehlakçılarının məcmusudur” (Гурьянов С.А.:2019, s. 207). İqtisadi ədəbiyyatda "bank xidmətləri bazarı" anlayışına tez-tez rast gəlinir, lakin, fikrimizcə, müvafiq elmi tərif əldə edilmədi və aydınlaşdırma tələb edir.

Əvvəlki tədqiqatları yekunlaşdıraraq, bank xidmətləri bazarının fəaliyyətinin müəyyən edilmiş spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bu bazarın gələcəkdə istifadə ediləcək aşağıdakı şərhini təklif edə bilərik.

Bank xidmətləri bazarı, bank məhsullarının müştərilər arasında tələb və təklifə uyğun olaraq müəyyən edilmiş qiymətlərlə bank məhsullarının alqı-satqısı ilə bağlı sosial-iqtisadi münasibətlər və proseslər məcmusunu təşkil edən bir quruluşdur.

Kredit təşkilatları maliyyə və bank sisteminin əsas hissələrindən biridir. Kommersiya banklarının işi mərkəzi bankın işindən fərqlidir, onlar pul buraxmırlar, amma onların əsas məqsədi mənfəəti artırmaq, öz kapitalını maksimuma çatdırmaqdan ibarətdir.

Ticarət banklarının əsas hədəflərindən biri ölkənin müvəqqəti sərbəst vəsaitlərinin kassada və ya bankın cari hesabında toplanması, alınan və ya əldə edilmiş vəsaitlərin yerləşdirilməsi və bank xidmətlərinin pullu əsaslarla həyata keçirilməsindən ibarətdir.

1.3 Beynəlxalq təcrübədə kredit bazarının tənzimlənməsi

Hazırda ən çox inkişaf etmiş kredit bazarları ABŞ, İngiltərə, Yaponiya, Almaniya, Fransa, İtaliya, Kanada kimi ölkələrin bazarlarıdır. Dünyada maliyyə

bazarının müxtəlif seqmentlərinin əhəmiyyətli olaraq inkişaf etməsinə baxmayaraq, ən əsası xarici iqtisadiyyatın istifadə etdiyi pul kapitalının böyük hissəsinin keçdiyi kredit bazarıdır.

Kredit əlaqələrinin geniş inkişafı nəticəsində yeddi ən böyük dövlətin iqtisadiyyatı dünya ÜDM-nin üçdə ikisini istehsal edir. Tarixən bu ölkələr struktur və infrastruktur elementlərini formalaşdıraraq öz kredit bazarlarını qurmağın fərqli yollarını keçiblər. Bu gün bu dövlətlər hələ də kredit bazarının fərqli hüquqi infrastrukturuna malikdirlər ki, bu da bəzi cəhətdən müəyyən kredit münasibətləri formalarının mövcudluğu üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir. Daxili oyunçular və xarici tərəfdaşlar üçün dövlətlər daxilində bərabər səviyyəli iş qurmağın, müxtəlif ölkələrdə qanunvericilik tənzimləmələrinin və normalarının birləşdirilməsinə dair müasir meyllər tam tətbiq olunmaqdan uzaqdır. Buna baxmayaraq, kredit münasibətlərinin təşkili və həyata keçirilməsində bəzi özünəməxsusluqlar olsa belə, onların müqayisə olunan təsnifatını və kredit bazarları seqmentlərinin müqayisəsini aparmaq mümkündür.

Aşağıdakı səbəblərə görə ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələrinin kredit bazarlarının fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər üzərində daha ətraflı dayanmaq məqsədəuyğundur: başqa ölkələrin bazarlarının mütləq göstəriciləri onlardan xeyli olaraq aşağıdır; başqa G7 ölkələrinin qanunvericilik bazası ya ABŞ-ın (Yaponiya) birbaşa diktəsi ilə formalaşmış, ya da onların əhəmiyyətli təsiri altındadır (Kanada); AB-nin kredit bazarının inkişaf strategiyası, ABŞ-ın təcrübəsini nəzərə alaraq və müəyyən səhvlərdən qaçmağa çalışaraq onlara çatmağa çalışır. Lakin ən əsası, mövcud tendensiyaların Avropa və Amerika modellərini birləşdirmək və ortaq bir transatlantik kredit bazarı yaratmaq imkanı təklif etməsidir. Bu proses, aktiv müzakirə ilə yanaşı, hazırda özünəməxsus xüsusiyyətləri də qazanır. Hələ 2017-ci il tarixində, böhran ərəfəsində, ABŞ zirvəsində qanunların hazırlanması, tənzimləyici maneələrin aradan qaldırılması və maliyyə sahəsinin uyğunlaşdırılması istiqamətində əməkdaşlığın prioritetləri kimi ortaq metodların yaradılmasını nəzərdə tutan gələcək iqtisadi inteqrasiya barədə

çərçivə sazişi imzalanmışdır. Bu, beynəlxalq kapital hərəkətinin liberallaşması prosesinin və sonradan qloballaşma adını alan bir fenomenin meydana gəlməsinə kömək etdi. Bu siyasətin əsas elementləri bunlardır: ölkə daxilində maliyyə əməliyyatlarının tənzimlənməsi; məzənnə rejiminin liberallaşdırılması və uzunmüddətli kapitalın hərəkəti; aktiv bazar pul siyasətinin formalaşdırılması.

Nəticədə ABŞ milli kredit bazarının iştirakçıları - dövlət maliyyə agentlikləri, iri şirkətlər və kredit təşkilatları - dövlət istiqrazları və korporativ borc qiymətli kağızlarından istifadə edərək beynəlxalq əməliyyatların iştirakçıları oldular. Bu əməliyyatların həcmi durmadan artmışdır. Drautun qeyd etdiyi kimi: Daxili kredit bazarının miqyası ABŞ-ın pul resurslarının dünya hərəkətinə təsirində güclü bir amildir. Pul bazarlarının sıx qarşılıqlı əlaqəsi vəziyyətində onların dünya kredit resursları bazarına faktiki inteqrasiyası, ABŞ-ın pul bazarındakı hadisələr, ölkənin pul siyasətindəki dönüşlər dünya iqtisadiyyatındakı vəziyyətə və onun pul və maliyyə sahəsindəki vəziyyətə əhəmiyyətli olaraq təsir edir (Draut T., 2018: s. 15).

FED(Amerikanın Mərkəzi bankı)-in siyasəti faiz göstəricilərini artıq pul cəlb etməyə kömək edəcək səviyyədə saxlayaraq ABŞ iqtisadiyyatı üçün əlavə fayda yaratmaq idi. Dünyanın ən böyük ölkələri arasında maliyyə axınlarının yenidən bölüşdürülməsindən ibarət olan Greenspan layihəsinin xərcləri, Asiya ölkələrindən sürətlə artan idxal, ticarət açığı və xarici borc idi. Greenspan-ın FED-in rəhbərliyi dövründə ABŞ-ın xarici borcu təxminən 3,5 dəfə artdı.

Əmanət şərtləri həm rezidentlər, həmçinin qeyri-rezidentlər üçün eynidir. Həmçinin, Rusiya banklarında təklif olunan əmanətlərin gəliri xaricdən daha yüksəkdir və bu da depozitləri qeyri-rezidentlər üçün cəlbedici edir. Beləliklə, Rusiya Bankına görə, ölkənin 30 ən böyük bankındakı əmanətlər üzrə orta ölçülmüş faiz dərəcəsi (2019-cu ilin dekabr ayı üçün) 10,86% -dir və bank depozitləri baxımından Rusiya Federasiyasının Avropanın ən gəlirli beş ölkəsindən biri olmasına imkan yaradır. Depozit dərəcəsi: Almaniya (avro) -1,8%, İtaliya (avro) -3%, Böyük Britaniya (funt sterlinq) -2,3%, Polşa (zlotiya) - 5,1%.

Hazırda xarici vətəndaşlar Rusiya banklarının hesablarında təxminən 4 milyard ABŞ dolları yığıb. Bundan əlavə, bank əmanətlərinin sığortalanması qanunu da xarici əmanətçilər üçün qorunma təmin edir və investisiyaları daha da maraqlı edir. Bununla yanaşı, Rusiya təcrübəsinin də öz məhdudlaşdırıcı amilləri var. Bu nisbətən az miqdarda zəmanətli əmanətdir. Böyük xarici investorlar Rusiya bazarında qiymətli kağızlar və daşınmaz əmlak kimi daha riskli, həmçinin daha gəlirli alətlərə üstünlük verirlər.

Rusiya xaricində bank depozitlərinə investisiya qoymaq daha yüksək gəlir əldə edə bilməsinə səbəb ola bilər. MDB ölkələrinin bankları bunun üçün xüsusilə əlverişlidir, burada əmanət faizləri Avropada ən yüksəkdir. Rus investorlar üçün ən uyğun bank məhsulları Ukrayna və Belarus Respublikası tərəfindən təklif olunur.

Ümumiyyətlə, xarici banklara qoyulan investisiyalar milli valyutanın dollar, avro ilə əlaqəli sabit məzənnəsi ilə təsirli olaraq işləyir. Daha sonra investorun xalis gəliri depozit dərəcəsi ilə ölkədəki inflyasiya səviyyəsi arasındakı fərq kimi hesablanı bilər. Bununla birlikdə, yüksək gəliri olan investisiyalar yüksək risklərlə gəlir.

Belarus banklarının depozitlərindəki (illik 45% -ə qədər gəlir) investorlar siyasi risklər və inflyasiya ilə məhdudlaşdırılır. Belarus rublunun ucuzlaşması il tarixində orta hesabla 20-25% baş verir. Xarici valyuta depozitlərindən xarici valyuta buraxılışının məhdudlaşdırılması və yaxud kommersiya banklarının əkin kampaniyası üçün bütün mənfəətlərinin yönəldilməsi barədə səlahiyyətli insanların gözlənilməz qərarları Belarus Respublikası üçün demək olar ki, normadır, buna görə bank depozitlərinə ciddi investisiyalar qoyulmadır.

Təhlil, Rusiya kredit bazarının tənzimlənməsinin artan kreditləşmə istiqamətində həyata keçirildiyi qənaətinə gəlməyə imkan yaradır. Nəzərdən keçirilən dövrdə Rusiya Bankının pul siyasəti, pul təklifini artırmaq və faiz göstəricilərini azaltmaqla kreditləşmənin genişləndirilməsinə stimullaşdırıcı təsir göstərmişdir, bu da kreditlərin mövcudluğunu və bank sistemində borc vermək üçün mənbələrin axınını artırmışdır.

Bu mərhələdə Azərbaycanın dövlət və korporativ emitentləri (borcalanları) beynəlxalq kapital bazarına çıxış əldə ediblər, qeyri-rezidentlər isə ölkənin maliyyə bazarında daha fəal olublar. Böyük valyuta ehtiyatları sayəsində Azərbaycanın BVF və Dünya Bankı kimi rəsmi beynəlxalq kreditorlarla münasibətləri yeni mərhələyə qədəm qoyub.

Kredit bazarı, bazar iqtisadiyyatının ən vacib elementlərindən biri olmaqla kapital dövriyyəsinə xas olan ziddiyyətlərin həllinə kömək edir. Bir tərəfdən, bu dövriyyənin dayanıqlığı aktivlərin çevrilməsinin davamlılığını nəzərdə tutur, başqa tərəfdən dövriyyənin özü də ondan müntəzəm olaraq sərbəst buraxılmasına gətirib çıxarır ki, bu da bu prosesdə iştirakını müvəqqəti dəyişdirir və nəticədə alıcılıq qabiliyyətini qismən itirməsinə səbəb ola bilər - dəyər itirir. Bu ziddiyyətin həlli, sərbəst buraxılan vəsaiti geri qaytarılan və ödənişli əsaslarla hər iki tərəf üçün ən məqbul şərtlərlə, yəni bazar şərtləri ilə bir kredit müqaviləsi bağlayaraq kapitalının dövriyyəsinə çıxarmaq üçün başqa bir təsərrüfat subyektinə ötürülməsi sayəsində mümkündür. Kredit bazarının rəqabət mexanizmi sayəsində operativ qərar vermə və ən şəffaf, ədalətli kredit qiymətinin müəyyənləşdirilməsi mümkündür. Bundan əlavə, bazar, lazım olduqda, borc verən şəxsin yenidən maliyyələşdirmə problemini həll etməyə imkan yaradır. Həqiqətən, kredit əməliyyatı müddətində, borc verənin pula ehtiyacı ola bilər və bu zaman onları eyni bazarda əldə edə bilər: 1) kredit tələbini sataraq; 2) belə bir tələblə təmin edilmiş kreditin alınması; 3) borc almaq və yaxud öz fakturasını satmaq. Bazar şərtlərinə nail olmağa görə kredit əməliyyatları kredit bazarına xas olan funksiyaların icrasını əhatə edir. Kredit, əmanətlərin investisiyalara çevrilməsi prosesinə xidmət edən ən vacib vasitədir ki, bu da kredit bazarının əsas və yaxud əsas makroiqtisadi funksiyasını ayırmağa imkan yaradır - iqtisadi dövriyyə zamanı kapitalın paylanmasını yaratmaq üçün şərait yaradır, bu əsas funksiya iqtisadi funksiyalar adlanan beş əsas yarımfunksiyaya bölünə bilər. Birincisi, kredit bazarı müvəqqəti səfərbər olmağa imkan yaradır. İkincisi, bazar rəqabəti qarşılıqlı təsir müddətində qarşılıqlı məqbul əməliyyat şərtlərini və alətlər üçün qiymətlərin formalaşmasını inkişaf etdirir,

bunun nəticəsində bəzi alıcı və satıcı kredit alətlərinə qiymət vermək mərhələsindədir. Bu prosesə qiymətləmə prosesi deyilir. Üçüncüsü, yuxarıda göstərilən tərifdən aydın olduğu kimi kredit bazarı, əməliyyat alətlərinin bağlanması və kredit alətlərinin dövriyyəsi üçün müəyyən bir mexanizmdir. Dördüncüsü, kredit bazarı şaxələndirmə üçün şərait yaradır və risk sığortası investisiyalarına qənaət edənlər tərəfindən risk idarəçiliyinin həyata keçirilməsinə kömək edir. Beşincisi, kredit bazarının əsas funksiyaları mübadiləni asanlaşdırmaq və əməliyyatların bağlanması ilə əlaqəli xərcləri azaltmaqdır. Maliyyə alətlərinin bir növü kimi kredit alətləri çox müxtəlifdir. Onların tərkibi daim genişlənir, bu da kredit bazarının yüksək dinamizmini və kreditin müasir iqtisadiyyatın əsasına çevrilməsini əks etdirir. Göründüyü kimi, bu, onların yerli və xarici ədəbiyyatda tam təsnifatının olmamasını izah edir. İki növ kredit alətləri arasındakı fərq, əməliyyat tərəflərinin alətlərin buraxılışı və dövriyyəsidəki hüquqlarına və onların təhvil verilmə üsullarına bağlıdır

Kredit münasibətlərinin inkişafı və yeni kredit alətlərinin meydana çıxması, kredit bazarının vahid iqtisadi dəyərinin ayrı-ayrı seqmentləri arasındakı sərhədlərin müəyyən bir hissəsinin silinməsinə və yaxud hətta aradan qaldırılmasına səbəb olur. Bu cür kredit öhdəliklərinin ən çox yayılmış növləri, kredit əməliyyatlarında istifadə olunan dəyərli kağızlardır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMINİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycan kredit bazarının qanunvericilik və hüquqi bazasının təhlili

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda maliyyə-bank sektorunun inkişafının əsas məqsədi qanunvericilik mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğun maliyyə və bank xidmətlərinin müasir və rəqabətli bazarının inkişafı üçün münbit hüquqi bazanın yaradılmasıdır. normalar. normal.

Hazırda Azərbaycanda maliyyə və kredit sahəsində, o cümlədən bank sistemi və xüsusilə də kreditləşmə sahəsində fəaliyyəti tənzimləyən aşağıdakı qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar fəaliyyət göstərir:

- Banklar barədə» AR-nın Qanunu (16 yanvar 2004-cü il); (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>)

- AR-nın Mərkəzi Bankı barədə AR-nın Qanunu (10 dekabr 2004-cü il); (<http://www.e-qanun.az/framework/5530>)

- 1.1 Kredit ittifaqları barədə AR-nın Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə AR-nın 2019-cu il 27 iyun tarixli 1625-VQD nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan respublikası prezidentinin sərəncamı , Bakı şəhəri, 5 avqust 2019-cu il № 1379 (<http://www.e-qanun.az/framework/43058>)

- Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri barədə Qaydalar (Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin 16 noyabr 2004-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir); (<http://www.e-qanun.az/framework/11045>)

- İpoteka barədə AR-nın Qanunu (15 aprel 2005-ci il); Azərbaycan Respublikasında İpoteka kreditləri sisteminin yaradılması barədə» Azərbaycan Respublikası Qanunu (16 sentyabr 2005-ci il); (<http://www.e-qanun.az/framework/9902>)

- Banklarda kreditlərin verilməsi Qaydaları, 15 aprel 2010-cu il tarixli dəyişikliklərlə (https://aba.az/wp-content/uploads/2016/03/Banklarda_kredit_verilmesi_qaydolari.pdf)

- Bank olmayan kredit təşkilatları barədə AR-nın Qanunu (25 dekabr 2009-cu il); (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>)

- Bank olmayan kredit təşkilatlarının prudensial tənzimlənməsinə dair Qaydalar, 07 iyul 2017-ci il AR-nın Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası Qərar № 14 Bakı şəhəri 07 iyul 2017-ci il, (<http://www.e-qanun.az/framework/36316>)

- Banklarda Risklərin İdarə olunması Qaydaları (Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin 30 yanvar 2019-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir); (<http://www.e-qanun.az/framework/41441>)

AR-nın bank sistemi AR-nın Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından ibarətdir.

AR-nın Mərkəzi Bankı haqqında AR-nın Qanunu qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun işlənib hazırlanmış ən qabaqcıl qanunvericilik bazasıdır. Yeni qanun Mərkəzi Banka bütün funksional sahələrdə daha səmərəli və effektiv işləməyə imkan verdi. Pul-kredit siyasətinin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi, ölkənin ödəniş sisteminin tənzimlənməsi və inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl və valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi Mərkəzi Bankın mühüm funksiyalarından yalnız bir neçəsidir. Yeni bank qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş bank nəzarətinin prinsipləri, formaları və metodları Mərkəzi Bankın bu funksiyaları beynəlxalq standartlara, o cümlədən bank nəzarətinin Bazel prinsiplərinə uyğun olaraq yerinə yetirməsi və ölkənin bank sisteminin etibarlılığını artırması üçün zəmin yaratmışdır.

Göründüyü kimi, Mərkəzi Bank Azərbaycanda maliyyə-kredit sisteminin, o cümlədən banklar tərəfindən həyata keçirilən kreditləşmə prosesinin optimallaşdırılması üçün bəzi normativ hüquqi sənədlər hazırlayıb qəbul edib. Onların ən vaciblərini qeyd etmək və onların qəbul edilməsinin məqsədlərini izah etmək məqsəduyğun hesab edilməlidir.

Maliyyə və kredit sahəsində hüquq münasibətlərini tənzimləyən normativ qanunlar və hüquqi aktlar, xüsusilə kreditləşmə, həmçinin ölkədə bankların və qeyri-bank kredit təşkilatlarının fəaliyyəti bununla bitmir. Lakin yalnız yuxarıda deyilənlər aydın olaraq göstərir ki, Azərbaycanda maliyyə-kredit sisteminin, o cümlədən bankların və qeyri-bank kredit təşkilatlarının fəaliyyətini tənzimləyən çoxsaylı

qanunlar, digər qaydalar və bu sahənin Mərkəzi Bank tərəfindən səmərəli işinin təmin edilməsinə yönəlmiş qaydalar var.

2.2. Kredit bazarının tənzimlənməsi problemləri və həlli istiqamətlərinin analizi

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı pərakəndə kreditlər üçün risk əmsallarını da müəyyən edir. Ehtiyatların idarə edilməsi borcalanların prinsiplərindən asılı olmayaraq bir neçə meyarə bölünür. Buna görə də, bu prinsipin artması və ya azaldılması ixtisaslı bank mütəxəssisləri tərəfindən həyata keçirilir. məqsəd və xarakterindən asılı olmayaraq. Təsdiq edilməmiş kreditlərin silinməsi üçün verilənlər bazasının istifadəsi yalnız bütün lazımi tədbirləri hazırlamaq üçün icazə verilir. Əgər bütün bu prinsiplərə əməl olunmursa, Bankın kreditlərini araşdırmaq üçün əsas var.

Bəzən metodik tövsiyələrin işlənməsi zamanı əhəmiyyətli itkilərin hesablanması zamanı itkilərin olması üçün zəruri ehtiyatlar yaratmaq lazımdır. Buna görə kredit itkilərinin qiymətləndirilməsi kimi istinad edilir.

21 fevral 2015-ci il tarixində Mərkəzi Bank Azərbaycanın milli valyutasını, manatını devalvasiya edərək, 1 Azərbaycan manatının rəsmi məzənnəsini 1,05 ABŞ dollarına bərabər elan edib.

İkinci devalvasiyada 21 dekabr 2015-ci il tarixində 1 manat 55 qəpiyə yüksəlib. Bundan əvvəl, uzun illər ərzində 1 dollar 78 qəpik idi. Manatın məzənnəsi dəyişdikdən sonra minlərlə vətəndaş bank kreditlərini ABŞ dolları ilə ödəmək çətin idi.

Araşdırmaların nəticəsində problemlə kreditlərin həlli ilə əlaqəli bu təklifləri edə bilərəm ki, problemlə kreditlərin devalvasiyası nəticəsində artırılan məbləğ yalnız borcalan tərəfindən ödənilməsin. Bu məbləğ 2 (bank-kreditor və Borcalan) və ya 3 (bank-kreditor, borcalan və dövlət) tərəflər arasında bölünməlidir.

Misal: devalvasiyadan əvvəl borcalan 7800 AZN-ə bərabədirsə, bu məbləğ devalvasiyadan sonra 17 000 AZN-ə qədər artıb, 9200 azn-in hesablanması isə

yalnız borcalanın məsuliyyətinə kredit üzrə defoltlara, gecikmələrə və bəzi hallarda kreditin ödənilməsi problemlərinə gətirib çıxara bilər. lakin 9200 azn-in 2 və ya 3-cü tərəflər arasında artırıldığı halda hesab edirəm ki, borcalan tərəfindən əlavə borcun aşağı səviyyəsi ölkədəki problemlə kredit portfelini əhəmiyyətli dərəcədə azaldacaq.

Azərbaycanda problemlə kreditlərin həlli aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1) problem az vaxt ərzində həll edilmişdir;

2) problemlə kreditlərlə məşğul olan insanların 90 faizindən çoxu Azərbaycan modelinin güclü sosial xarakterini nümayiş etdirərək, həll yolu ilə əhatə olunub;

3) problemlə kreditlərin həlli dövlət tərəfindən boynuna götürüldü və bu da banklardan və əhalidən yükü götürdü;

4) Problemlə kreditlərin həllindən sonra bank sektoru tamamilə yeni bir mərhələyə qədəm qoydu.

2020-ci ildə AR-da görünməmiş xarici və daxili zəlzələlərin birləşməsi vaxtında və adekvat cavab verdi. Sosial həyatın və iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrinə güclü təsir göstərən bu zərbələr il ərzində səmərəli şəkildə idarə edilir. 2020-ci ildə pandemiya və xarici aləmdə ciddi pisləşmə ilə mübarizə üçün AMB-ın hökumət ilə sıx əməkdaşlığı nəticəsində gördüyü tədbirlər nəticəsində ölkə daxilində makroiqtisadi sabitlik, həmçinin bazar qiymətlərində sabitlik və məzənnə sabitliyi bərpa edilmişdir.

Qəbul edilmiş böhrana qarşı əhali və biznesə dəstək planı, pul - kredit konyukturasının yumşaldılması və makroprudensial yumşalma iqtisadi fəallığın daha da azalmasına mane olur, təsərrüfat subyektlərinə gəlirlərin itkilərini qismən kompensasiya etməyə imkan verir.

2020 il, qlobal pandemiya elan edilən KOVİD-19 virusu ilə mübarizə ilə qeyd edildi. Epidemioloji duruma görə, dünya ticarətinin kəskin düşməsi, təchizat zəncirindəki uğursuzluqlar, iş yerlərinin itirilməsi və əvvəlki illərdən bəri azalmaqda olan artan qeyri-müəyyənlik qlobal iqtisadi aktivliyə ciddi təsir göstərmiş və dünya iqtisadi fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Bütün bunlar

Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa və dolayı təsir göstərmişdir. Qətiyyətli siyasət və böhran əleyhinə tədbirlər pandemiyanın mənfi nəticələrini minimuma endirdi və ölkədə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini təmin etdi.

2020-ci ildə bank sektorunun möhkəmləndirilməsi istiqamətində radikal addımlar atılmış və maliyyə sabitliyini itirən 4 bank sistemindən çıxarılmışdır. Əhalinin əmanətləri əsasən dörd bankda verilmiş və 24 000-dən çox əmanətçi 615 milyon manat almışdır.

Real sektorda pandemiya ilə bağlı vəziyyət kredit investisiyalarının dinamikasına təsir edən əhəmiyyətli bir faktor idi. Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışının dəstəklənməsi üçün AMB bank icmasının nümayəndələri və sahibkarlarla əməkdaşlığın fəal əsasını qoymuşdur. Qapalı banklar nəzərə alınmadan bank sektorunda ipoteka krediti 11,9%, kommərsiya krediti 1%, istehlak krediti isə 4,5%, 11 ay ərzində artıb.

2020-ci ilin əvvəllərindən sənayedə bank kreditləşməsi 45,3 % nisbətində genişlənməmiş və biznes portfelindəki təklifi 19,4 % -dən 27,1% -ə qədər genişlənməmişdir. Ayrıca, yüksək çarpan təsiri olan inkişaf kreditləşməsi cari ilin ilk 11 ayında 9,1% genişlənməmiş və portfeldəki təklifi 11,9%-dir. (<https://uploads.cbar.az/resources/9b4b96ac788913178d228342d.pdf>)

Bankların fəaliyyətini dayandırmaq, əhalinin bank mağazalarını işləyən bankların əsas mənbələrindən çıxarmaq, ilin əvvəlindən bəri 7.8 milyard səviyyəsində dəyişməmişdir. manat. Pandemiyaya qarşı sosial ayrılma tədbirləri səbəbi ilə, təşəbbüslərin və əhalinin öz öhdəliklərini kifayət qədər yerinə yetirmə qabiliyyəti zəiflədi, bu da əvvəlcədən portfelin təbiətinə təsir göstərir. Hər halda, il ərzində bankların razılaşdırılmasında gecikmiş kreditlərin hissəsi birmənalı olaraq qaldı və noyabr ayının sonuna doğru 6 %-dək artdı. Maliyyə sahəsinin inzibati ehtiyaclarını üstələyən kifayət qədər kapital borc verən borc verənlərin bədbəxtliklərini ödəmək üçün kifayətdir. 2020-ci ilin ilk 11 ayında 116,7 milyon fərdi. Təsdiq edilmiş kapital manatla genişləndirilib.

AMB, pandemiya dövründə kapital bazarı üzvlərinin yanında adi tətillər verdi, eyni zamanda qarantların və maliyyə dəstəkçilərinin axtarışda olmasına kömək edən vəzifə güzəştləri. AR Prezidentinin 2020-ci ilin martında təsdiqlədiyi Fərmana və Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiqlənmiş fəvqəladə vəziyyət planına uyğun olaraq, Mərkəzi Bank pandemiyanın təsirinə məruz qalan əhali, təşəbbüslər və pul fondlarına bəzi tənzimləyici güzəştlər etdi. Bu seçimlərin həyata keçirilməsinin bir hissəsi olaraq, banklar bir il əvvəl 50.000 borcalana 1,2 milyard dollar borc verdilər. Yenidən yaranan məbləğin 87% -i ticarət kreditlərinə, 9% -i alış-veriş kreditlərinə və 4% -i müqavilə kreditlərinə təslim oldu. Kredit portfelinin yenidən qurulmasına Mərkəzi Bank başlamış və inzibati azalma tədbirləri üzrə effektiv formada həyata keçirilmişdir.

Pandemiyadan əziyyət çəkən iqtisadi subyektlərin dəstəklənməsi üçün, genişlənmə və vəziyyətdən asılı olaraq, zəruri hallarda tənzimləyici üstünlüklərin dəyişməsinə diqqət yetirilir. Bu tədbirlər borcalanların maraqlarının təmin edilməsinə, kreditlərin dəstəklənməsinə və pul sahəsinin sabit fəaliyyətinə yönəldilmişdir. Pul və bank sahələrinin dərinliyini yaratmaq üçün səylər gücləndiriləcəkdir. 2021-ci ildə bankların prosedurlarında biznes kreditləşməsinə diqqəti artırmaq üçün əlavə olaraq tövsiyə edilmişdir. Banklararası valyuta bazarının qüvvəyə minməsi banklar arasında aktivlərin inkişafını sürətləndirməyə və bu səbəbdən təşkilatın pul aktivlərinə olan ehtiyacını ödəməyə xidmət göstərir.

Problemlə kreditlərin artmasının səbəbləri (vaxtı keçmiş kreditlər həyata keçirənlərin peşəkarlıq səviyyəsi, istehlak kreditləri haqqında cəlbəedici elanlar, sahibkarların müflisləşməsi və s.) müxtəlif ola bilər. Mərkəzi Bankın son İnzibati tədbirlərinə nəzər salsaq, görərik ki, bu inzibati tədbirlərin əksəriyyəti istehlak kreditləşməsinin məhdudlaşdırılmasına yönəlib. Belə qənaətə gəlmək olar ki, əsas səbəb vətəndaşların ödəmə qabiliyyətindən artıq borcla yüklənməsidir və nəticədə defolt problemi yaranır. Qərar kreditləşmə prosesində daha sərt tələblər tətbiq etmək, habelə vaxtı keçmiş borcalanlara qarşı qanunvericiliyi sərtləşdirməkdən ibarətdir.

Hazırda öz borclarını ödəməkdən yayınan hüquqi və fiziki şəxslərə qarşı sanksiyaları və məhdudiyyətləri tənzimləyən qanun yoxdur. Qanunvericilik bu sahədə, bir qayda olaraq, çox məhduddur. Bəzi xarici ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq, bu sahədə qanun və etik kodekslər mövcuddur. Bəzi ölkələrdə vətəndaş bank qarşısında borcunu ödəməsə də, elektrik enerjisi və təbii qaz üçün ödədiyi kommunal xidmətlərə görə hesabları əvvəlcə onun banklara olan borcundan çıxılır. Qalan məbləğ üçün istifadə olunur, sizin kommunal borcların. Hazırda bu məsələlər qanunla tənzimlənmir. Borcluların ölkədən getməsinə, habelə onların əmlakının götürülməsinə və əmək haqqı məhdudiyyətlərinin ayrılmasına qadağa qoyulması kifayət qədər böyük olsa da, borcların tam ödənilməsinə gətirib çıxarmır. Məhkəmələr tez-tez 1000 manatdan az borclarına görə ölkədən çıxışa məhdudiyyətlər qoymaqdan imtina edirlər. Mənim mövqeyim ondan ibarətdir ki, əgər vətəndaş könüllü icra dövründə, yəni qərarın icrasından 10 gün sonra öz borcunu ödəməsə, onun ölkəyə səfəri avtomatik olaraq məhdudlaşdırılmalıdır. Çünki mövcudluğu, Daşınmaz əmlak və növ təminatlı kreditlər, ümumiyyətlə, problemlərin onların alınması ilə o qədər də çox deyil. Hər halda, daşınmaz əmlakı hərracda yerləşdirə və kredit ala bilərsiniz. Əsas problemlər təminatlı borcalanların ən mürəkkəb qrup təmin olmayan təminatlı kreditlər ilə yaranır-bu yaş 18 və 25 arasında evsiz edir. Məlumdur ki, onların istifadə etdikləri əmlak da onların ailələrinə məxsusdur. İnsanların bu kateqoriyasını kreditlərin ödənilməsinə yönəltmək mümkün deyil, problemlər daha çox borcluların bu qrupunda ifadə olunur.

Bu, kredit riskini azaltmağa kömək edə bilər, lakin unutmayın ki, bu halda banklar vətəndaşlar haqqında çox geniş məlumatlara malikdirlər ki, bu da onların konstitusiyaya hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Müəyyən hüdudlarda tənzimlənməlidir, əlbəttə ki, bu, dünya parkında geniş yayılıbdır. Təəssüf ki, Azərbaycanda bu sahədə fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlar, yaxud peşəkar assosiasiyalar yoxdur. Onlar portfelin satışını müxtəlif yollarla stimullaşdırmaq, bazarın araşdırılması və banklara portfel satışının üstünlüklərini göstərmək üçün

stimullaşdırıla bilirlər. Azərbaycan Rusiyada fəaliyyət göstərən uşaq bezi istehsalı üzrə peşəkar təşkilatlarla təcrübə mübadiləsi aparır və onların portfelleri milyardlarla dollar satılır. Beləliklə, borclarını ödəməyənləri və onlardan faydalananları təqib edirlər. Banklar öz kredit portfellerinin problemlili hissəsindən azad olurlar. Hesab edirəm ki, bu olaraq banklar öz kredit portfellerini daha asan idarə edə bilirlər.

Cədvəl 2: Bank sektorunun regionlar üzrə kredit qoyuluşları, vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi (mln. manat): 01.01.2021-ci il tarixinə /

	Cəmi	milli valyutada	sərbəst dönərli valyutada (SDV)	Vaxtı keçmiş kreditlər
Azərbaycan Respublikası	14213.8	9975.4	4238.4	839.8
<i>o cümlədən</i>				
Bakı şəhəri	11361.5	7252.8	4108.8	742.3
Abşeron iqtisadi rayonu	464.2	431.2	33.0	29.5
Aran iqtisadi rayonu	731.4	718.1	13.3	21.7
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	68.2	67.5	0.6	1.9
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	627.0	590.7	36.3	20.0
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	217.0	209.1	7.8	4.7
Lənkəran iqtisadi rayonu	251.4	248.8	2.6	8.5
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	228.0	193.2	34.8	4.5
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	56.7	55.7	1.0	1.5
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	0.0	0.0	0.0	0.0
Naxçıvan iqtisadi rayonu	208.3	208.2	0.2	5.2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı:

<https://uploads.cbar.az/assets/5e479ac702fc673d943b98865.xls> , 01.01.2021

2021-ci ilin ən son statistik məlumatlarına əsasən bank sektorunun kredit qoyuluşları 14 milyard 213,8 milyon manat təşkil edir. Azərbaycan Mərkəzi Bankına istinadla xəbər verir ki, bu göstərici ötən ayla müqayisədə 56,8 milyon manat çoxdur (https://azertag.az/xeber/Bank_sektorunun_kredit_qoyuluslari_142_milyard_manat_olub-1718845).

Devalvasiyadan sonra ölkədə uşaq əskiləri ilə bağlı problemlər yaranıb və yaranıb və müştərilər öz kreditlərinin ödənilməsində çətinlik çəkirlər.

Yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlərə görə, bəzi reabilitasiya məqsədləri üçün bu sistemdə bəzi işlər görülməlidir. Görüləcək tədbirlər:

- * Kiçik bankların əməkdaşlığı;
- * Dövlət banklarının yaradılması;

* Əksər bankların işinin dayandırılması;

* İri miqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi üçün bank konqlomeratlarının yaradılmasına diqqət yetirmək;

* Kommersiya banklarının müştərilərə qismən itirilmiş etibarını bərpa etmək üçün ağlabatan tədbirlər görməlidir:

Əgər əhali arasında anlaşılmazlıq yaranarsa, bankların bağlanması prosesi artarsa, insanlar əmanətlərini banklarda yerləşdirməkdən imtina edərlərsə, bu halda proses daha mənfəətli olacaq. Hesab edirəm ki, körpü banklarının mövcudluğu vəziyyəti düzəltmək üçün bir yol kimi, yəni problemi həll etmək bu problemin həlli kimi görünür. Körpü banklarının mövcudluğunun məqsədi:

Ser bağlana bilən bankların depozitlərinin və öhdəliklərinin ödənilməsi üçün müvəqqəti bir bank ola bilər;

Etapa mərhələdə problemlə bankların müştərilərinin maraqlarını qorumaq və çətinliklərlə qarşılaşmalarının qarşısını almaq;

Congelacion, əməliyyatın alıcıya köçürülməsindən dərhal sonra funksiyasının dondurulmasıdır;

Nəhayət, belə qənaətə gəlmək olar ki, korporativ bankların ölkəmizdə bank sektorunun möhkəmləndirilməsində səmərəli rol oynamaq hüququ vardır.

2.3. Azərbaycanın kredit bazarının dövlət tənzimlənməsinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Hazırda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının əsas fəaliyyəti aşağıdakı kimi təsnif edilə bilən kreditlərin verilməsidir.

* Dövlət kreditləri: borcalanın və ya kreditorların birinin hökumət olduğu kreditlər;

* Beynəlxalq kredit: pul kapitalının ölkələr arasında beynəlxalq səviyyədə köçürüldüyü kreditin növü;

* İstehlak kreditləri: əhaliyə gündəlik istehlak xərclərini ödəmək üçün verilən kreditlər;

*Kənd Təsərrüfatı Kreditləri: kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün əhaliyə verilən kreditlər, kənd təsərrüfatının daha da inkişaf etdirilməsi;

* İpoteka kreditləri: bu, girov daşınmaz əmlak əsasında verilən kreditlərdir;

Bütün kreditlər bankın kredit portfelində cəmlənmişdir, əgər Siz ölkəmizin banklarının kredit və depozit portfellerinə baxırsınızsa, görərik ki, son illər bu rəqəmdə ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bunun əsas səbəbi-əslində, bizim milli valyutamızın-manatın məzənnəsi. Bu devalvasiya ölkəmizdə kredit-depozit portfelində bəzi çatışmazlıqlara, bank sistemində bəzi çatışmazlıqlara gətirib çıxarmışdır.

Cədvəl 3: İqtisadiyyata kredit qoyuluşları

	2015	2016	2017	2018	2019
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	21,730.4	16,444.6	11,757.8	13,020.3	15,297.2
onlardan:					
qısa müddətli	5,297.3	3,478.0	2,101.3	2,695.1	2,918.4
yekuna görə, faizlə	24.4	21.1	17.9	20.7	19.1
uzun müddətli	16,433.1	12,966.6	9,656.5	10,325.2	12,378.8
yekuna görə, faizlə	75.6	78.9	82.1	79.3	80.9

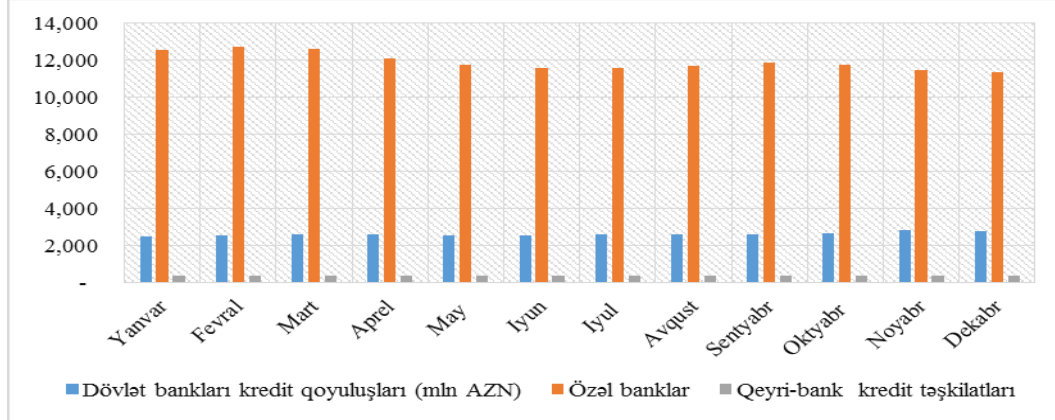
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/source/finance/az/002az.xls>, 01.01.2021

2015-ci il tarixində Azərbaycanda iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının ümumi həcmi 21,730.4 mln. manat təşkil edərək, 2014-cü illə müqayisədə 1 860,2 mln. manat və yaxud 10,3% artmışdır. 2016-cı il tarixində iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 16,444.6 manat təşkil edərək, 2015-ci illə müqayisədə 1 287,9 mln. manat və yaxud 5,72% azalmışdır. 2017-ci il tarixində iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 11,757.8 manat təşkil edərək, 2016-cı illə müqayisədə 468.4 mln. manat və yaxud 3.8% azalmışdır. 2018-ci il tarixində iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 13,020.3 manat təşkil edərək, 2017-ci illə müqayisədə 95 mln. manat və yaxud 0.82% azalmışdır. 2019-cu il tarixində iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 15,297.2 manat təşkil edərək, 2018-ci illə müqayisədə 21 faiz və yaxud 1.077,2 mln. manat artaraq 6.206,8 mln. manata çatmışdır. 2020-ci ilə

14 milyard 204,5 milyon manat təşkil edərək, 2019-cu illə müqayisədə isə 862,2 milyon manat çox olmuşdur (<https://www.stat.gov.az/source/finance/az/002az.xl>)

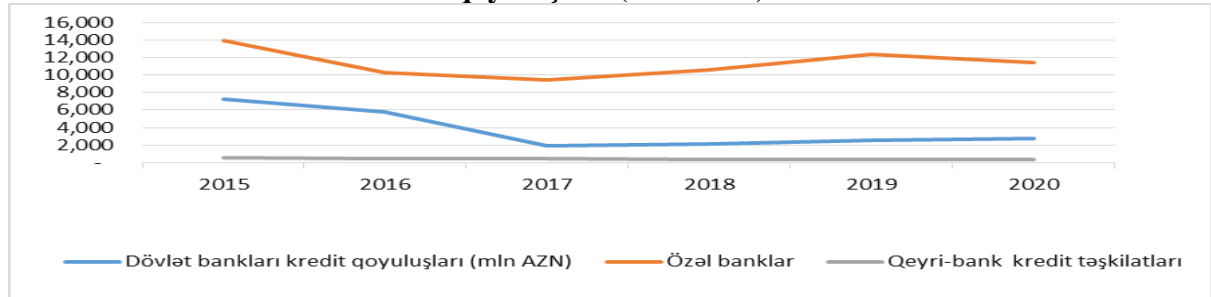
Qrafik 1: 2020-ci il mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.0.2021

2020-ci ilin yanvar ayı ərzində dövlət bankları üzrə 2 milyard 533 milyon AZN olan kredit qoyuluşları aprel ayına kimi 113 milyon AZN artsa da may ayında 3% azalmışdır. May ayından Noyabr ayına kimi 269 milyon AZN artaraq 2 milyard 840 milyon AZN olmuşdur. Sonrasında isə 64 milyon AZN azalmışdır. Özəl banklar üzrə isə yanvar-fevral ayı ərzində 152 milyon AZN artmış, fevral ayından iyun ayına isə 10% azalmışdır. Həmin aydan sentyabr ayına isə 166 milyon AZN artım əldə etmişdir. Dekabr ayına kimi isə 4% azalmışdır. Qeyri-bank kredit təşkilatlarında isə kredit qoyuluşları mart, aprel və may ayı ərzində artsa da dekabr ayının sonuna azalaraq 373 milyon AZN olmuşdur.

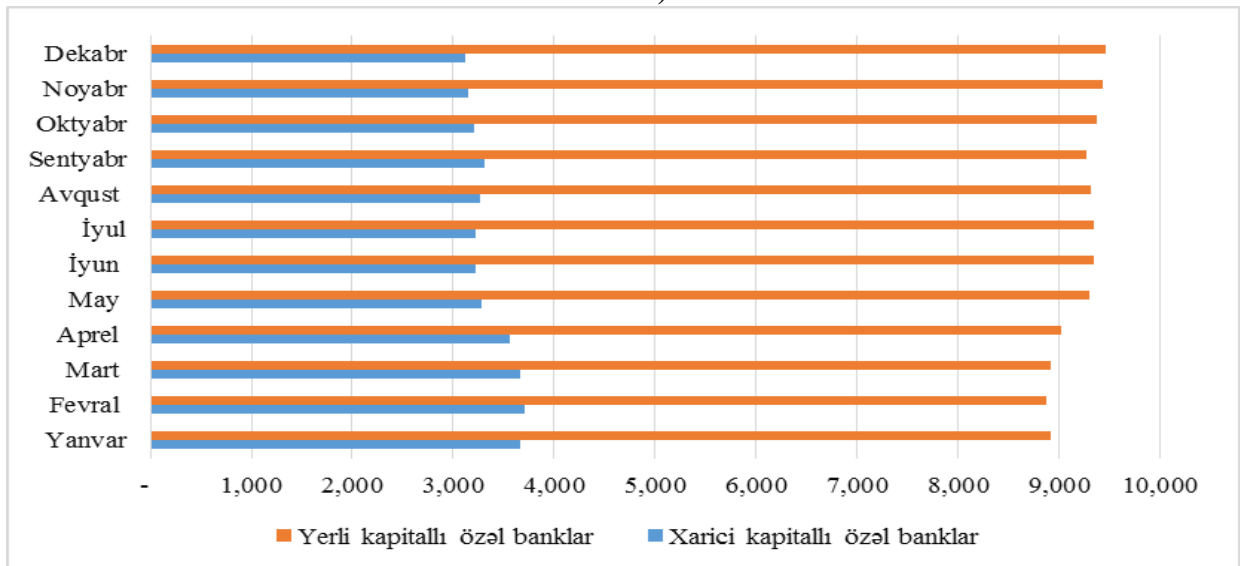
Qrafik 2: Son 5 ilin dekabr ayı üzrə mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

2015-ci il tarixindən 2020-ci ilə kimi, dekabr ayı üzrə kredit qoyuluşlarına nəzər yetirsək, dövlət bankları üzrə 2015-ci il tarixində 7 milyard AZN olan kredit qoyuluşları 2020-ci il tarixində 2 milyard AZN-ə kimi azalmışdır. Bu da 1.6 dəfə azalma edir. Özəl banklar üzrə isə 2015-ci il tarixindən 2020-ci ilə kimi 2 milyard AZN-ə kimi azalma mövcuddur. Belə ki, 2015-ci il tarixində kredit qoyuluşları 13 milyard AZN olsa da, 2020-ci il tarixində 11 milyard AZN olmuşdur. Həmçinin qeyri-bank kredit təşkilatlarının kredit qoyuluşlarında da azalma mövcuddur. Belə ki, 2015-ci il tarixində 566 milyon AZN olan kredit qoyuluşları 52% azalaraq 2020-ci il tarixində 373 milyon AZN-ə qədər düşüb. Bütün bu göstəricilər lisenziyası ləğv edilən bankların çoxalması ilə əlaqədardır.

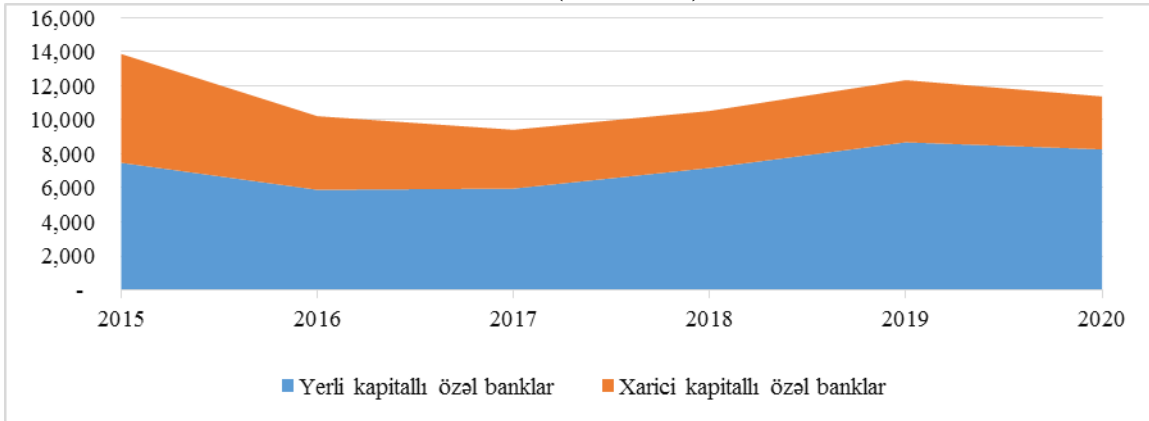
Qrafik 3: 2020-ci ilin ayları üçün kapitalın növünə görə bankların kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Yuxarıdakı qrafikdən aydın olur ki, kreditləşmə prosesində yerli kapitallı özəl banklar daha aktiv iştirak etməkdədir. Belə ki, 2020-ci ilin yanvar ayından dekabr ayına kimi xarici kapitallı özəl bankların kredit qoyuluşları 18% azalmışdır. Yerli kapitallı özəl banklarda isə yanvar ayında 8 milyard 920 milyon AZN olan kredit qoyuluşu dekabr ayına 551 milyon AZN, yəni 6% artaraq 9 milyard 471 milyon AZN olmuşdur.

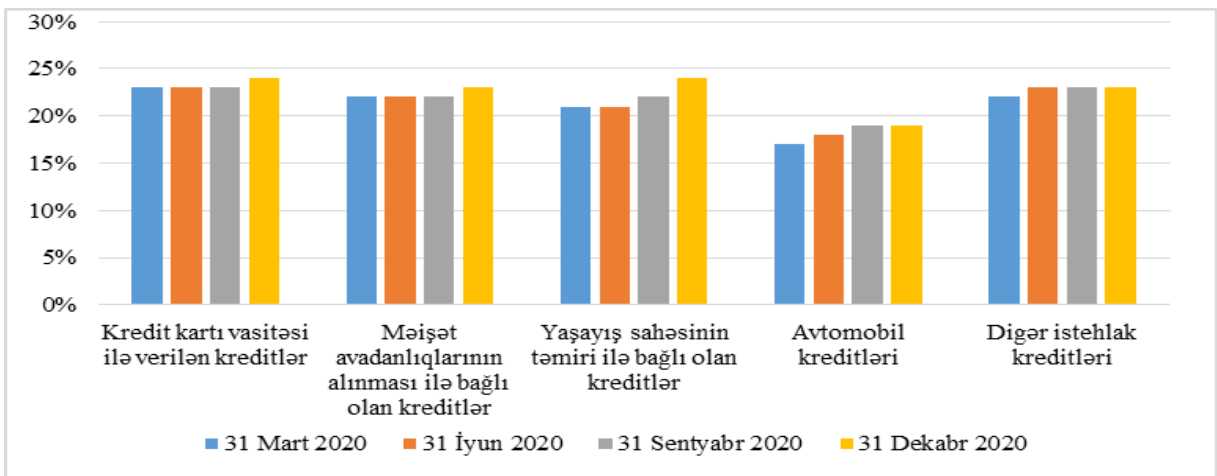
Qrafik 4: Son 5 ilin dekabr ayı üçün kapitalın növünə görə bankların kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Yerli kapitalı özəl bankların kredit qoyuluşları 2015-ci ilin dekabr ayında 7 milyard 481 milyon AZN olmuşdur lakin, 2016-cı ilin dekabr ayınca kəskin azalmış və 5 milyard AZN səviyyəsinə çatmışdır, sonradan isə qalxaraq 2019-cu il tarixində 8 milyard 684 milyon AZN səviyyəsinə çatıb. 2020-ci il tarixində isə 5% azalmışdır. Xarici kapitalı özəl banklarda isə kredit qoyuluşlarını 2015-ci illə müqayisə etsək kəskin azalma var. Belə ki, 2015-ci il tarixində 6 milyard 394 milyon AZN olan kredit qoyuluşları 2020-ci il tarixində 3 milyard 112 milyon AZN səviyyəsinə düşmüşdür. Bunun da səbəbi xarici kapitalı bankların çoxunun lisenziyasının ləğv edilməsi ola bilər.

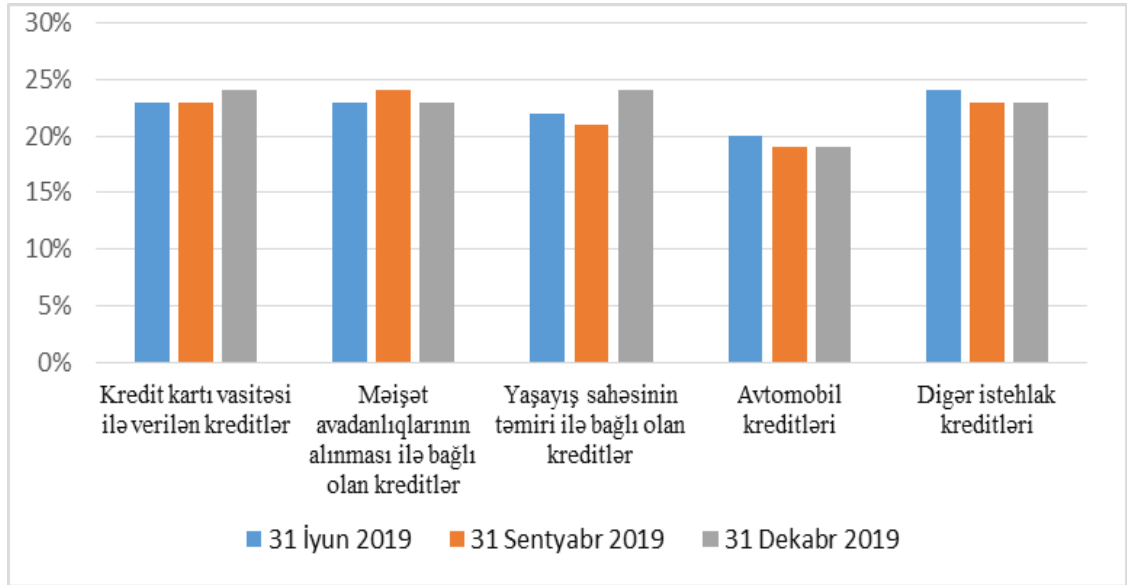
Qrafik 5: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz göstəriciləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

İstehlak kredit faiz göstəricilərinə nəzər salsaq, gördüyünüz kimi, Kredit kartı və Məişət avadanlıqlarının alınması ilə əlaqəli olan kreditlər vasitəsi ilə verilən kreditlərin faiz göstəriciləri ilin sonunda artmışdır. Belə ki, ilk 9 ay uyğun olaraq, 23% və 22% olan faiz göstəriciləri ilin sonunda 24% və 23% olmuşdur. Yaşayış sahəsinin təmiri ilə əlaqəli olan kredit faiz göstəriciləri ilin əvvəlindən 21% olsa da, sentyabr ayında 22%, ilin sonunda isə 24% olmuşdur. Avtomobil kredit faiz göstəriciləri isə ilin əvvəlində 17% olsa da, iyun ayında 18%, sentyabr və dekabr ayında 19% olmuşdur. Başqa istehlak kreditləri faiz göstəriciləri martın sonuna 22% olsa da, ilin sonunda 23% artmışdır.

Qrafik 6: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2019-cu il üzrə faiz göstəriciləri

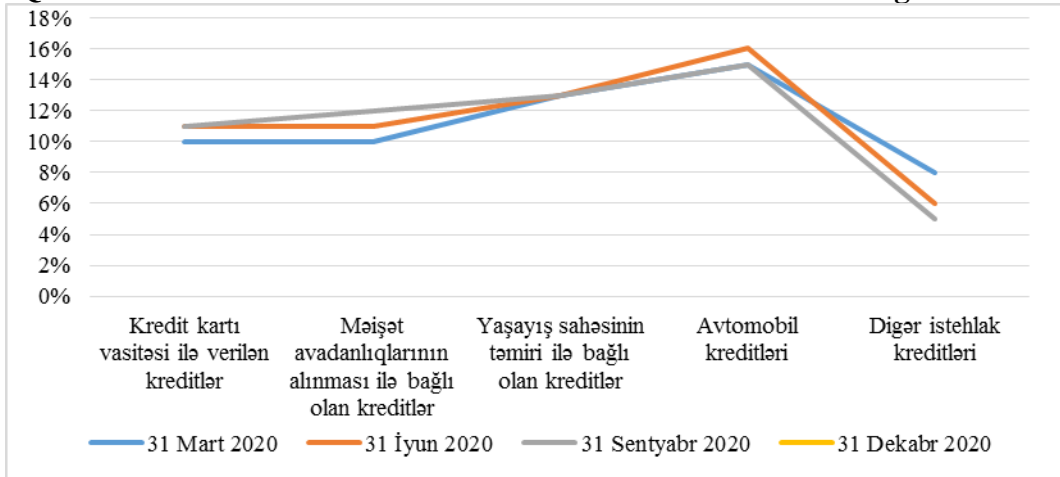

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
<https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>, 01.01.2021

Qrafikdən də aydın olur ki, kredit kartı ilə verilən istehlak kreditlərinin faiz göstəriciləri iyun ayının sonuna 23% olsa da, dekabr ayının sonuna isə 24% olmuşdur. Məişət avadanlıqlarının alınması ilə əlaqəli olan kreditlərin faiz göstəriciləri ikinci rübdə 23%, üçüncü rübdə 24%, dördüncü rübdə isə 24% olmuşdur. Yaşayış sahəsinin təmiri ilə əlaqəli olan kreditlərin faiz göstəriciləri iyunun sonunda 22% olsada, dekabr ayında artaraq 24% olmuşdur. Avtomobil kreditlərinin faiz göstəriciləri isə 2019-cu ilin sonuna azalaraq 19% olub. Başqa istehlak kreditlərinin faiz göstəriciləri də 2019-cu ilin sonuna azalaraq 23% olub.

Dollarla verilən istehlak kreditlərinin faiz göstəricilərinə nəzər salsaq, kredit kartı vasitəsi ilə verilən kreditlərin faiz göstəricilərində I rübdə 10%, II və III rübdə 11%, IV rübdə isə 3% olmuşdur. Məişət avadanlıqlarının alınması ilə əlaqəli olan kreditlərin faiz göstəriciləri mart ayının sonundan sentyabr ayının sonuna artıb, belə ki faiz göstəriciləri 10%-dən 12%-ə yüksəlmişdir. Yaşayış sahəsinin təmiri ilə əlaqəli olan kreditlər isə 2020-ci ilin ilk 3 ayı üzrə sabit qalaraq, 13% olmuşdur. Avtomobil kreditlərinin faiz göstəriciləri isə iyunun sonlarında artsa da, sentyabr ayında yenidən azalıb. Başqa istehlak kreditlərinin faiz göstəriciləri isə mart ayının sonunda 8% olsa da, sonradan azalaraq ilin sonunda 5% olub.

Qrafik 7: Dollarla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz göstəriciləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
<https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>, 01.01.2021

Beləliklə, kreditləşmə dinamikası iqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə müəyyən edilsə də, dövlət tənzimlənməsi iqtisadiyyatımızın sahə və sahə mövqeyinə təsir göstərə bilər. Məsələn, dünya təcrübəsindən bildiyimiz kimi, böhran zamanı və ya böhran yaxınlaşdıqca dövlət kreditləri hesabına istehsal. Kredit tənzimlənməsi Bəzi çərçivələrə malikdir, baxmayaraq ki, bu, iqtisadiyyatın, eləcə də onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Bu məhdudiyyətlər bilmək və kredit tənzimlənməsi istifadə etmək vacibdir. Əks təqdirdə, kreditlərə yüksək tələbat makro və mikro səviyyəli böhrana gətirib çıxaracaq.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ MEXANİZMINİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Kredit bazarının prioritet istiqamətləri

Bu gün Azərbaycanda prioritetləri həyata keçirilən balanslı bazar iqtisadiyyatının qurulması və fəaliyyətinin ayrılmaz istiqaməti səmərəli, rəqabətçi və etibarlı maliyyə sektorunun mövcudluğudur. Onun iqtisadiyyatda rolunun artırılması dövlətin təməl vəzifələrindən biridir və iqtisadiyyatın bu segmentinin səmərəli fəaliyyəti uğurlu inkişafın əsas hədəflərindən biri kimi elan edilmişdir.

Azərbaycanın maliyyə sektoru artım dinamikası və iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti, ölkədəki siyasi və sosial vəziyyət, həm tərkib hissələrinin, həmçinin iqtisadi agentlərin fəaliyyətinin hüquqi bazası ilə ayrılmaz olaraq bağlıdır. Son illərin praktikası göstərir ki, ölkənin maliyyə sektorunda ortaya çıxan problemlərə makroiqtisadi dəyişikliklər səbəb olur. Belə bir şəraitdə, makroiqtisadi dəyişikliklərin təsirini analiz etmədən onun fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirmək natamam hesab edilir.

Yüksək inflyasiya iqtisadi böyümənin əsas maneəsinə çevrildi. Inflyasiyanı nəzarətə almaq və maliyyə sabitləşməsinə nail olmaq iqtisadiyyatda tənəzzülü dayandırmaq və inkişafa başlamaq üçün ən vacib şərt kimi qəbul edildi, bunun üçün motivasiyaedici səbəblər müəyyən edildi. Inflyasiyanın artmasının əsas səbəbinin istehsal həcmələrinin illik azalması, istehsal xərclərinin əhəmiyyətli olaraq artması, böyük bir dövlət büdcəsi kəsiri və onu örtmək üçün inflyasiya üsulları olduğu və nəticədə nəhəng pul təklifi olması hesab edildi. Bu şərtlərdə qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi və sərt büdcə və pul siyasətinə keçid prosesini dərinləşdirməyə yönəlmiş bəzi tədbirlər qəbul edildi.

Davam edən struktur islahatları ilə paralel olaraq hökumətin söyləri bazar iqtisadiyyatının institusional əsaslarını yaratmağa yönəldilmişdir. Qanuni islahat çərçivəsində dövlət orqanlarının funksiyaları xeyli dəyişdi, təşkilat formasından,

mülkiyyətindən və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq yeni maliyyə sektoru və bütün iqtisadi subyektlər üçün tənzimləmə bazası formalaşdırıldı. Vergi sistemi də kökündən dəyişib. Qanunvericilik sahəsində islahatların həyata keçirilməsi bazar infrastrukturunun formalaşmasını və bazar institutlarının inkişafını təşkil edən hüquqi bazanı müəyyənləşdirdi. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində ölkədə həm yerli, həmçinin xarici investorlar üçün cəlbedici investisiya mühiti formalaşdı ki, bu da islahatların ilkin və sonrakı illərində əhəmiyyətli həcmdə investisiya qoyuluşu və real ÜDM-in mütərəqqi artımı ilə təsdiqləndi.

GlobalRating / AzeriRating icmalı Azərbaycan bank-kerdit sektorunun vəziyyətini təhlil edir: (<https://www.globalratings.com/>)

- AR bank sistemi gəncdir və inkişaf üçün böyük ehtiyatlara malikdir;
- kapital bazarlarının qeyri-kafi inkişafı, dövlətə məxsus bankların bazarda hökmranlığı;
- əsas maliyyə göstəricilərinin müsbət dinamikası tədricən keyfiyyət inkişafı ilə müşayiət olunur;
- bankların aşağı kapitallaşması nəzərə alınmaqla cəlb olunan resursların az şaxələndirilməsi, aktiv əməliyyatların yüksək səviyyəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirir;
- mənbələrin yüksək qiyməti bankların korporativ müştərilərə borc vermək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Hazırda bank sektorunun qarşısında duran əsas problemlərdən biri investisiyaların artırılması, yəni kredit portfelinin artırılmasıdır. Yuxarıda deyilənlərlə kifayətlənməyən dövlət bankların kredit portfelinin genişlənməsini dəstəkləyir.

Azərbaycanda COVIDARUM-19 pandemiyasının əvvəlindən dövlət bankları kredit bazarında mövqelərini möhkəmləndiriblər.

AMB-nin məlumatına görə, ölkədə kredit qoyuluşlarının ümumi həcmi 14 mlrd 681,3 mln.manat təşkil edib. Bunun 2 milyard 840,1 milyon manatı dövlət banklarının (iki bank var), 11 milyard 464,5 milyon manatı özəl banklar və 376,6

milyon manatı qeyri-bank kredit təşkilatları (NBCI və kredit ittifaqları) tərəfindən verilən kreditlərdir. (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Dövlət bankları böhranda kredit qoyuluşunda daha aktiv iştirak etdiyi görünür. Məsələn, cari ilin ilk rübünün sonunu dövlət bankları 2 milyard 606.4 milyon manat kredit vermişdilər. Həmin dövlət banklarının respublika üzrə kredit bazarında payı 16.7% olduğu halda, 8 ay sonra kreditlərin həcmi 233 milyon manat artmaqla payını 19.3%-ə yüksəlmişdir (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Özəl bankların payı isə cari ilin ilk rübünün sonu 1 milyard 161.3 milyard azalıb. Bazar payı 80.7%-dən 78.1%-ə qədər azalmışdır. 100% xarici bankların kredit bazarında payı isə hazırda 6.8%-dir (991.6 mln. manat), bu ilin ilk rübündə 7.1% (1 069.5 mln manat idi) (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Qeyri-bank olan kredit təşkilatlarının cari ilin sonu verdiyi ümumi kreditin həcmi 404.7 mln. manat idi. Pandemiya böhranında 28.1 mln. manat azalmaqla payı ümumi portfelin azalmasına hesabına 2.6%-də dəyişməz saxlayıb. (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Pandemiyadan zərər çəkmiş sahibkarlara bank kreditləri və faiz dərəcələri üzrə subsidiyalar üzrə Dövlət zəmanətlərinin verilməsi problemlili kreditlərin yaranmasının qarşısını alır.

Beləliklə, 500 milyon manat - 300 milyon manat yeni kreditin 60 faizi dövlət zəmanəti olan sahibkarlar tərəfindən veriləcəkdir. Girov kreditləri-dövlət borcunun Zəmanət Fondunun və zəmanət öhdəliklərinin hesabına. Subsidiya illik faiz dərəcəsi 50 faiz altında yeni kreditlər üzrə verilmişdir. (<https://www.taxes.gov.az/az/post/1097>).

Bununla yanaşı, 10 Mart 2020-ci il tarixindən zərər çəkmiş rayonlarda sahibkarlara 10 faiz subsidiya verilib. Əgər faiz dərəcəsi 10-dan aşağıdırsa, subsidiya kredit üzrə faiz dərəcəsi miqdarında verilir. Azərbaycanda kreditlər üzrə

orta faiz dərəcəsinə və inflyasiyanı nəzərə alaraq, maliyyə resursları sahibkarlar üçün daha ucuzdur.

Mərkəzi Bankın məlumatına görə, mövcud kredit portfeli üzrə faizlərin 1 mlrd.manat məbləğində 2021-ci ildə subsidiyalaşdırılması, həmçinin 500 mln. manat portfelində yeni kreditlər üzrə dövlət zəmanətinin verilməsi və faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması 1,5 mlrd. manat məbləğində kredit portfelini dəstəkləyir. Bundan başqa, Mərkəzi Bank tərəfindən antipandemik tədbirlər çərçivəsində maliyyə bazarlarını dəstəkləmək üçün həyata keçirilən tədbirlər: normativ tətillər, istehlakçıların müdafiəsi, rəqəmsallaşmaya keçidin sürətləndirilməsi, maliyyə inteqrasiyasının genişləndirilməsi, onlayn xidmət kanallarının təşviqi, maliyyə intizamının dəstəklənməsi, maliyyə dayanıqlılığının dəstəklənməsi və s. Maliyyə bazarlarında həyata keçirilən tədbirlər bank sektorunu, sığorta bazarlarını və kapital bazarlarını əhatə edir.

Həmçinin, kreditlər üzrə bazar faiz dərəcəsi ilə iqtisadiyyatın məhsuldarlıq səviyyəsi arasında zəruri qarşılıqlı əlaqələrin qurulması üçün kompleks səylər göstərilir, ən başlıcası isə, bank kreditləşməsi iqtisadi artımı dəstəkləyir.

25 aprel 2020-ci il, Koronavirus Pandemiyası (COVID-19) və bunun nəticəsi olaraq, dünya enerji bazarlarında və Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında dəyərlərin güclü dəyişməsi, makroiqtisadi sabitlik, məşğulluq və karantin, pandemiya əziyyət çəkən rayonlarda fəaliyyət göstərən sahibkarların 10.2-ci bəndin gerçəkləşdirilməsi ilə məşğul olan sahibkarların öhdəliklərini tənzimləmək məqsədilə ölkələr Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş Fəaliyyət Planı yoxdur.

19 Mart 2020-ci il tarixli bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Mərkəzi Bankı Maliyyə Sabitliyi Şurasının tövsiyələri nəzərə alınmaqla müvafiq qərar qəbul etmişdir. Bu qərar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin əmri ilə nəzərdə tutulmuş müvafiq tədbirlərlə razılaşdırılır. Sığortaçılar və kapital bazarının iştirakçıları tərəfindən dəstək məsələləri həyata keçirilib. Pandemiyanın təsir etdiyi İqtisadiyyat sektorlarında fəaliyyət göstərən özəl şirkətlərə kredit təşkilatlarının

təqdim etdiyi kreditləri, pandemiyanın təsir etdiyi İqtisadiyyat sektorlarında iştirak edən şəxslər də daxil olmaqla, 1 Mart 2020-ci il tarixindən etibarən qənaətbəxş keyfiyyət və dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılmış faiz dərəcələri ilə yenidən strukturlaşdırmaq imkanı. Banklar bu kreditlərin müddətini sahibkarların xahişi ilə və qarşılıqlı razılıq əsasında uzada bilər. (<http://www.e-qanun.az/framework/44865>).

Həmçinin, 1 Mart 2020-ci il tarixindən kommertiya kreditlərinin qənaətbəxş keyfiyyətli və dövlət vəsaiti hesabına verilmiş restrukturizasiyası üçün imkanlar yaradılmışdır. Bu tədbir nəticəsində milyard Biznesin İnkişafı Fondu tərəfindən həyata keçirilmişdir. 10 000-ə yaxın sahibkar AZN məbləğində kommertiya kreditlərindən istifadə etmək imkanına malikdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan şəxslərə dəstək məqsədilə AR-nın İpoteka və kredit Təminatı Fondu hesabına verilən ipoteka kreditlərinin restrukturizasiyası üçün imkanlar yaradılıb. Bu tədbir nəticəsində 23 000-ə yaxın borcalan 1,1 milyard manat məbləğində ipoteka kreditlərindən istifadə etmək imkanına malikdir. (<http://audit.gov.az/Upload/Files/2019/M%C9%99qal%C9%99%20Pandemiya%20AZE%20op.pdf>).

Bununla yanaşı, ipoteka kreditləşməsinin stimullaşdırılması məqsədilə banklar tərəfindən bu kateqoriyada kreditləşmə riskinin 100% - dən 50% - ə endirilməsinə qərar verilib.

Kommertiya və istehlak kreditləri (kapital borcları və ya faizlər) üzrə tam və ya qismən gecikmə halında kredit təşkilatlarına 30 sentyabr 2020-ci il tarixindən etibarən cərimələr, cərimələr və digər ödənişlər tətbiq edilməməsi tövsiyə edilmiş və borcalanların kredit tarixinin pisləşməməsi barədə nəticə çıxarılmışdır. Bu müddət ərzində kredit təşkilatları əsas müəssisə üzrə faizlərin hesablanmasını davam etdirmiş və borcalanların kredit müəssisələrinə pul ödəməsini izləmişlər.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaq, müəssisələrə və əhaliyə maliyyə xidmətlərinin davamlılığını təmin etmək, banklara kreditləşmənin artırılması üçün əvvəlki dövrlərdə toplanmış sabitlik yastığından istifadə etməyə imkan vermək üçün normativ yüklənmənin azaldılması üzrə tədbirlər görülmüşdür.

Bu məqsədlə ilin sonunda banklar üçün ümumi kapital tələblərinin 1% - i azad edilib. Həmçinin, bankların kapitalına təzyiq göstərən bəzi digər normativ tələblər ilin sonuna qədər təxirə salınıb.

İqtisadiyyatın bəzi sektorlarında kredit resurslarına çıxışının genişləndirilməsi məqsədilə tibbi qurğu və avadanlıq istehsalçılarının kreditləşmə risk səviyyəsi 100% - dən 20% - ə endirilib ki, bu da banklara bu sektorda kreditləri daha aşağı qiymətə ayırmağa imkan verir. Pandemiya vəziyyətində iqtisadi aktivliyin azalması sığorta bazarında sığorta haqlarının həcminə də mənfi təsir etməkdədir. Başqa tərəfdən sığorta olunanlarla sığortaçılar arasında fiziki təmasın ən aza enməsi sığorta xidmətlərinə çıxışın məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Bunu nəzərə alaraq, sığorta xidmətlərinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi və sığorta olunanların hüquqlarının qorunması istiqamətində də tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sığorta haqlarının ödənilməsi zamanı 30 sentyabr 2020-ci ilədək könüllü sığorta müqavilələri üzrə sığortaçıların birbaşa karantin rejimindən təsirlənən sığorta olunması, həmçinin elektron vasitələrdən səmərəli istifadə etməklə sığorta xidmətlərinin göstərilməsi tövsiyə olunur.

Karantin rejimindən bilavasitə təsirlənən sığortalılar üçün sığorta haqlarının ödənilməsi ilə əlaqəli ilin sonunda sığorta şirkətlərinə müvafiq normativ yumşalmalar tətbiq edilmişdir.

Mərkəzi Bank həmçinin koronavirus pandemiyasının kapital bazarının iştirakçılarna mənfi təsirini azaltmaq üçün tədbirlər görmüşdür.

Bu tədbirlər kapital bazarı iştirakçılarının normativ yüklənməsinin və dövlət qiymətli kağızlarının təkrar bazarında daha çevik əməliyyatların zəifləməsi hesabına sərmayədarın tranzaksiya xərclərinin optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Ümumilikdə, görülən tədbirlər pandemiya halında müəssisələrə və əhaliyə göstərilən maliyyə xidmətlərinin varisliyinin təmin edilməsinə, iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsinin davam etdirilməsinə, maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının qorunmasına şərait yaratmışdır.

Bankın kredit siyasəti, bankın kredit əməliyyatları sahəsindəki strategiyası və taktikasındır. Bütün banklar üçün vahid kredit siyasəti mövcud deyil. Hər bir bank, fəaliyyətinə təsir göstərən iqtisadi, siyasi, coğrafi, təşkilati və digər amilləri nəzərə alaraq öz kredit siyasətini formalaşdırır. Bir bankın öz kredit siyasətinə sahib olmadığı təqdirdə risklərinin artdığına inanılır; əgər varsa, lakin bütün ifaçılara çatdırılmasa; ziddiyyətli və ya qeyri-müəyyən bir siyasəti varsa.

Strategiya baxımından kredit siyasəti, müəyyən bir bankın kredit bazarındakı prioritetlərini, prinsiplərini və mənalı hədəflərini və bu bankın kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsində məqsədlərini həyata keçirmək üçün istifadə etdiyi taktika, maliyyə və ya digər vasitələr baxımından birləşdirir.

Təəssüf ki, ənənəvi kredit bank əməliyyatları bu gün kommertiya banklarının bir sıra digər əməliyyatlarından (məsələn, qiymətli kağızlarla) müqayisədə daha az gəlir gətirir. Bank kreditləşməsinin aşağı səmərəliliyinin əsas səbəbi bu tip investisiyaların həddən artıq riskliliyidir və kredit resurslarının tez-tez defolt edilməsinə səbəb olur.

Kommertiya bankları faiz dərəcələrini artırmaqla geri ödəmə riskini müəyyən dərəcədə kompensasiya edirlər ki, bu da kredit resurslarını borcalanlar üçün getdikcə çətinləşdirir.

Bir borcalana, müəyyən bir müəssisəyə kredit açmazdan əvvəl, banklar fəaliyyətinin bütün aspektlərini hərtərəfli araşdırırlar. Dövlət mənbələrindən istifadənin səmərəliliyindən asılı olmayaraq banklar tərəfindən müəssisələrə kreditlərin verilməsi heç bir halda tamamilə rəsmi bir akt kimi qəbul edilə bilməz. Kreditə müraciət edən potensial borcalanların çoxluğunu ayırmaq üçün vicdanlı və əğlabatan iş ortaqlarından macərə axtaranlar kommertiya bankının ekspert kredit şöbələrinin ən vacib və son dərəcə çətin işidir.

Hər bir kommertiya bankı ölkədəki mövcud vəziyyətə cavab verən öz xüsusi kredit siyasətini inkişaf etdirməlidir.

Yuxarıda təsvir olunan problemlərin həlli təminatın etibarlılığının artırılması və əlaqəli kreditləşmə formalarının inkişafı yollarında görülür. Bunların arasında aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

"Bank - müştəri" sabit ortaqlıqların inkişafı. Bankın daimi müştərilərinə müxtəlif güzəştli bank xidmətləri formaları, xüsusən də "kredit xətti" kimi bir dəyişikliklə Azərbaycan bank bazarında geniş yayılmış sözdə cari kredit verilməsi təklif edilə bilər.

Qiymətli metallar və qiymətli kağızlarla təmin edilmiş hüquqi şəxslərə kredit vermək. Bu sahədə bankla müştəri arasında daha sıx əməkdaşlıq, ona əmanət edilən dəyərlərin bankın etibarlı idarə olunması əsasında da mümkündür.

"Vəsait". Bu, fakturaların istifadəsi ilə əlaqəli geniş bir kredit əməliyyatlarına aiddir. Məsələn, veksellərlə kreditlərin verilməsi, veksellərlə təmin edilmiş kreditlərin verilməsi. Təəssüf ki, nəzərdən keçirilən kredit forması adi kredit qədər risklidir.

Daşınmaz əmlakla təmin edilmiş kredit.

Bunlar kredit riskini azaltmaq və bankla müştəri arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün mümkün olan bəzi variantlardır. Bir çox hallarda tərəflər arasındakı fikir ayrılığının aradan qaldırılması, ilk növbədə, bankirlərin hər bir potensial borcalana fərdi yanaşması əsasında mümkündür.

Banklar bankların fəaliyyət göstərdiyi mühitdən qaynaqlanan problemlərlə qarşılaşırlar. Bu hadisələr qlobal, Avropa və milli miqyasda baş verir. Bankların yenidən qurulmasının əsas istiqamətlərini qeyd etmək lazımdır:

- Parçalanmış maliyyə xidmətləri bazarından homogen bir bazara keçidi əvvəlcədən təyin edən maliyyə bazarlarının qloballaşması;
- Bazarda yeni rəqiblərin meydana çıxmasına kömək edən milli maliyyə bazarlarının liberallaşdırılması və tənzimlənməsi;
- Texnologiyaların inkişafı qlobal inteqrasiya olunmuş proseslərə keçməyə imkan verəcək ki, bu da bir-biri ilə əlaqəli firmaların vahid şəbəkəsini yaratmağa imkan verir;

-Banklar inkişaf təkliflərini nəzərə alaraq xidmət təkliflərini fərdi bazar segmentlərinin spesifik ehtiyaclarına uyğunlaşdıracaqlar.

Beləliklə, kredit bazarının effektiv tənzimləməsinə ehtiyacı var. Kredit bazarının inkişaf istiqamətlərinin hazırki vəziyyətinin təhlili aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan yaradır:

1. Kredit sektorunun, ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli olaraq təsir dərəcəsi, bütövlükdə ölkənin maliyyə sistemi, əməliyyatların yüksək sürəti, maraqların toqquşması, maliyyə bazarı iştirakçılarında ziyan vurma ehtimalı yarıdan böyük həcmli maliyyə investisiyaları ilə xarakterizə olunur.

2. Kredit bazarının iqtisadiyyatın real sektoru ilə effektiv qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi;

3. Azərbaycan kapitalının milliləşdirilməsi;

4. Ölkədən kapital axınının sürətləndirilməsi;

5. Neft qiymətləri ilə əlaqəli bir mexanizminə əsaslanan effektiv pul siyasətinin aparılması;

Təkliflər:

- Dövlətin və əhalinin əmanətlərinin cəlb olunması;
- Maliyyə alətlərinə daxili tələbatın formalaşması;
- Maliyyə və real sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi;
- Banklar üzərində nəzarət sisteminin islahatı;
- Kredit bazarının infrastrukturunun inkişafı;
- Kredit bazarı modelinin transformasiyası;
- Azərbaycan kredit bazarının qlobal bazara inteqrasiyası.

3.2. Azərbaycanda kredit bazarlarının dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

Pərakəndə kreditlər üçün risk əmsalları da Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilir. Ehtiyatların idarə edilməsi borcalanların prinsiplərindən asılı olmayaraq bir neçə meyara bölünür. Buna görə də, bu

prinsipin artması və ya azaldılması ixtisaslı bank mütəxəssisləri tərəfindən həyata keçirilir. asılı olmayaraq məqsəd və xarakteri, Bu görülə bilər. Təsdiq edilməmiş kreditlərin silinməsi üçün verilənlər bazasının istifadəsi yalnız bütün lazımi tədbirləri hazırlamaq üçün icazə verilir. Əgər bütün bu prinsiplərə əməl olunmursa, Bankın kreditlərinin araşdırılması üçün əsas var. Biz belə qənaətə gəldik ki, kredit riskinin qiymətləndirilməsinə sadə yanaşma mövcuddur.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı zəruri hesab etdiyi istənilən vaxt sübutlar və sübutlar əsasında mümkün zərər müqabilində ehtiyat fondlarının dəyişdirilməsini tələb etmək hüququna sahibdir:

- Bankın daxili qaydalarına əsasən kreditlərin verilməsi;
- Regionlarda və digər sahələrdə cəbr kredit toplanması;
- Bankın eyni tipli kreditlər qarşılığında çəkdiyi zərərlərin realizasiyası;
- Negativa kredit portfelinin mənfi vəziyyəti;
- Falta, ödənilməməsi səbəbiylə lazımi təcrübənin olmaması;
- Informado AMB-yə borcalanın və borcalanın mənfi maliyyə vəziyyəti

barədə məlumat verməlidir.

Beləliklə, bütün bunlar baza yanaşmasının həyata keçirilməsi üçün əsasdır, bəzən metodoloji tövsiyələrin hazırlanması zamanı əhəmiyyətli itkilərin hesablanması zamanı yaranan itkilər üçün lazımi ehtiyatlar yaratmaq lazımdır. Buna görə kreditlərin mənfi təsirinin qiymətləndirilməsi mövzusu olaraq xatırlanır. Kredit portfelini müəyyən kredit riskləri ilə bağlı şərtlərdə, həmçinin onlardan qorunma üsullarında idarə olunan şərtlər toplusundan ibarətdir. Kredit portfelini nəzarət olunan qısamüddətli və uzunmüddətli balans qalıqlarından ibarətdir. Bütün bunlar kəmiyyət göstəriciləri ilə bağlıdır. Kredit portfelində bank daxilində baş verən qaydalara vaxtaşırı diqqət yetirmək vacibdir və bu işə cavabdeh olanlar vaxt göstərməlidir. Bank bu prosesin qiymətləndirilməsi üçün bəzi üsulları öyrənir.

- * əsas dövr ərzində təkrarlanan zərərlər;
- * vaxtı keçmiş kreditlərin yüksək səviyyədə nail olmaq;
- * həddindən artıq istifadə borc vəsaitləri;

- * minlərlə likvidlik əmsalları;
- * düzgün investisiya fəaliyyəti;
- * səhmdarların tapşırıqlarının vaxtında yerinə yetirilməsi;
- * limitdən artıq satıla bilməyən malların mövcudluğu;
- * köhnəmiş avadanlıqların istifadəsi;
- * sifarişlər cavab anı dəyişikliklər:

Bütün bunlar göstərir ki, bəzi şəraitdə lazımı işlər görülmədikdə vəziyyət o qədər də yaxşı deyil. Nümunələr aşağıdakılar daxildir

- əsas nəzarət metodu olan işçilərin itirilməsi;
- qeyri-kafi istehsal mərhələsi;
- maliyyə nəticələri müəyyən növlərə asılı olur;
- yeni yaradılmış layihənin gəlirli olacağını gözləyirik;
- müvafiq orqanlarda işləmək üçün naməlum nəticələri olan şirkətlər;
- əsas mənbələri aradan qaldırılması;
- departamentlərdə və təşkilatlarda texniki problemlərin qeyri-kafi qiymətləndirilməsi;
- uzunmüddətli müqavilələr;
- siyasi risklərin müəyyən edilməsi;
- mənfi aktivlər:

Bu, maliyyə çətinliklərinə vaxtında cavab verməyə şərait yaradır. Bütün bunları tez görmək lazımdır. Əgər bank böhran görürsə, necə hərəkət etmək olar:

Birincisi, bütün problemləri araşdırmaq və səbəbləri müəyyən etmək lazımdır. Ödəmə olub-olmadığını aydınlaşdırmaq lazımdır. Bank öz müştəriləri ilə münasibətləri dəstəklədiyini müəyyənləşdirməli və gələcək fəaliyyətinə müəyyən düzəlişlər etməlidir. Bu halda bəzi problemləri həll etmək lazımdır.

- problemin mənfi istiqamətinin səbəbini araşdırmaq;
- qeyd olunan kreditin alınması;
- dərhal rəhbərliyin görüşdən sonra hərəkət etmək;

-mühüm hallarda bank aktivləri üzrə ödənişlərin baxılmasını məhdudlaşdırmaq;

- kredit şərtlərinin dəyişdirilməsi, zəruri hallarda;

- bank üçün yaradılan çətinliklərin aydınlaşdırılması;

- baxılması kredit müqaviləsinin şərtləri;

-kredit etibarlılığını aydınlaşdırmaq lazımdır;

- bankın xidmətlərindən istifadə zamanı müştərilərin hesablarına nəzarətin gücləndirilməsi;

- Müştərilər tərəfindən ödənilən kreditlər üçün vaxt ayırma:

Sadalanların reallaşdırılması üçün Respublikamızın iqtisadi vəziyyətinə və potensialına uyğun baza yaradılmalıdır. Bu mühüm vəziyyətə nail olmaq üçün dövlət, bir-biri ilə sıx əməkdaşlıqda üç funksiyanı yerinə yetirirdi. Birincisi, bazar sisteminin formalaşdırılması prinsipindən, ikincisi, dünyada mövcud olan iqtisadi sistemlərdən Xalq təsərrüfatının inkişafı üçün istifadə olunur. Nəhayət, inkişafın plan amilinin materiallaşdırılması, belə ki, xarici iqtisadi siyasətdə bəzi mühüm nəticələr çıxarmaq olar ki, digər ölkələr iqtisadi sahənin ümumi mövzusunun əsas amil kimi qəbul edirlər. Respublikamızın xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində dövlət vəzifələrinə, hüquqi normativ aktlara, habelə valyuta əməliyyatlarına və analoji xarici siyasətə misallar çəkmək olar.

Azərbaycan Respublikasında ümumi iqtisadi vəziyyəti rəhbər tutaraq bütün aspektləri əhatə edir. Respublikamızın mövcud tərəqqi siyasəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- mantener maliyyə sisteminin sabitliyini saxlayır;
- Alta iqtisadi bazarlarda ixracatçıların yüksək mövqeləri;
- Confianza dövlət səviyyəsində ixracatçıların inam və diqqət;
- Xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün görülən tədbirlər

Bazar iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinə keçid bu mühitin reallaşması ilə məhdudlaşmır. Milli iqtisadiyyatımızda bəzi islahatlar-bazar iqtisadiyyatına keçid iqtisadi münasibətlər sistemi ilə də bağlıdır. Bu səbəbdən də ölkəmizin bazar

iqtisadiyyatı milli iqtisadi dəyərlərlə əlaqədardır ki, dövlətlərarası əlaqələrdə bazar iqtisadiyyatının yaranması dövlət daxilində baş verən proseslərlə müqayisə olunur.

1. Əmək bölgüsü.
2. Özəl sahiblərinin mövcudluğu.

Kredit münasibətlərinin yekcinsliyi iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkilikdən fərqlənir. Xarici iqtisadi münasibətlər prosesində əməyin bölünməsi böhran vəziyyətində beynəlxalq səviyyədə verilir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tənzimləyici sistem aşağıdakı kimi qeyd olunur:

➤ Dövlət gömrük sisteminin Unidad birliyi bu sistemin dövlətüstü idarə olunması proteccion sisteminə nəzarət mövcud qanuni maraqların qorunması, xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olanların bərabər hüquqları;

➤ Təhlükəsizlik şəraitinin yaradılması və yüksək səviyyədə təmin edilməsi iqtisadi azadlığın yaradılması Disponibilidad bazar iqtisadiyyatının dünyada mövcudluğunun təmin edilməsi;

➤ Creacion playback yaradılması:

Dövlətimizin həyata keçirdiyi kredit sisteminin mühüm aspektləri vardır.

1. inflyasiya səviyyəsini təmin etmək üçün;
2. İqtisadi sabitlik üçün pul-kredit siyasətinin inkişafı;
3. Respublikamızın gələcək fəaliyyəti üçün bu sistemin vəziyyətini müəyyən etmək;
4. Hər il həyata keçirilən bəzi strateji tədbirlərin reallaşdırılması üçün mövzuların təsdiq edilməsi.

Kredit mexanizmini ölkənin aparıcı bankları həyata keçirir. Mərkəzi Bankın iqtisadiyyatının inkişafını dəstəkləmək üçün qiymətli kağızların satışı üzrə bəzi addımlar atır. Kredit siyasəti təkcə bütövlükdə maliyyə sistemi üçün deyil, həm də istehsalın inkişafı üçün şərait yaratmalıdır mikromaliyyələşmənin inkişafı istənilən keyfiyyətə nail olmaq üçün mühüm məsələdir. (Ковалев С.Д., 2017: s.140). Əgər neqativi dərhal normallaşdırmaq mümkün deyil, onda kreditin xilas edilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi qənaətbəxş hesab edilir. Bura daxildir:

* Kreditin ödənilməsi üçün əlavə formaların cəlb edilməsi: əlavə təminatların cəlb edilməsi prosesi, girovun satış mərhələsi, bəzi aktivlərin satışı metodologiyası və s.

* Maliyyə ehtiyaclarının cəlb edilməsi prosesi: bu şöbə və təşkilatlarla bağlı resursları yerləşdirmək istəyən və yerləşdirə bilən sərmayədarların axtarışı, yeni kapitalın investisiya qoyuluşu prosesi;

* Təşkilati tədbirlər: əsas səhmdarlarla şöbə rəhbərlərinin mövzusunun müzakirəsi, menecerlər komandasının toplanması, borcalanla barışıq sazişinin imzalanması, məhkəmə yolu ilə kredit borclarının ödənilməsinin qarşısını almaq;(Тлисова Д.Х, 2017: s.101).

Əgər kredit üzrə defolt riskindən qaçmaq mümkün deyilsə, bəzi metodların reallaşdırılması məqbul hesab edilir:

➤ hüquqi tədbirlərin formal tətbiqi, həmçinin icazələrin icrası ilə bağlı zəminlərə rəsmi tətbiq edilməsi;

➤ qarantia zəmanət satış prosesi;

➤ Kredit satışlarının emissiyası. (Рыкова И.А. 2018: p.101).

Praktikada bankın problemlı kreditlərlə işi adətən problemlı kreditlər bölməsində aparılır. Belə olmadıqda, banklar kredit şöbəsinin və təhlükəsizlik xidmətlərinin əməkdaşlarının xüsusi işçi qrupları tərəfindən idarə olunur. Problemlı kreditlər arasında kreditləşmənin keçidi müxtəlif vaxtlarda kredit prosesinin düzgün təşkili ilə bağlıdır. Bu da pis bir analiz, eləcə də maksimum zəmanət qiymətinin fiksasiyası ilə nəticələnə bilər. Kredit üzrə əməliyyatın qeyri-peşəkar xarakterinə görə də kreditin verilməsinə yüksək səviyyədə nəzarət etmək mümkündür. Problemlı kreditlərlə işin adekvatlığı qismən bank işçilərinin peşəkarlığı, informasiyanın keyfiyyəti və metodiki dəstəyi ilə şərtlənir.

O ki qaldı beynəlxalq iqtisadi tərəfdaşlıqlara, o cümlədən pul sisteminə, xarici və daxili sövdələşmələrin razılıq əsasında həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Ümumi bazarı beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın mühüm elementi adlandırmaq olar. Bu da iqtisadi fəaliyyətin ümumiləşdirilməsi ilə yanaşı, əmək bölgüsünü

yaxşılaşdırır. Bu bölünmənin zirvəsinə görə, integrasiya Şimali və Cənubi Amerika da daxil olmaqla Qərbi Avropaya yayılmışdır. (Бондаренко Н.Ю 2019).

Ölkəmizdə maliyyə kredit sisteminin mühüm elementlərindən biri kredit bazarının fəallığıdır, buna görə də hesab edilir ki, bank işi hecləşdirmə baxımından, o cümlədən hesabların qoyulması baxımından üstün mövqə tutur. Azərbaycan Respublikasının ən böyük sərvəti olan neft sektorunda düzgün strateji tədbirlər görüldükdə neft gəlirlərinin böyük bir axını olmuşdur. Bu, özünü iqtisadiyyatın bəzi sahələrində göstərdi, əlverişli şərait yaratdı və yeni müqavilələr imzaladı. Xüsusilə, bank sektorunda korporativ müştərilər banklarda əmanətlərini yatırmaqdan çəkinmirdilər, lakin müştərilərin banklara artan inamı nəticəsində ölkədə pulların tədavülü ilə bağlı vəziyyət kəskin şəkildə gərginləşdi.

Banklara etibar nəticəsində əmanətlərin Zəmanət Fondu əmanətlərin banklarda sürətli yerləşdirilməsinin əsasını qoymuşdur. İslahatlar kontekstində maliyyə kreditləşməsi fəaliyyəti də risklərin idarə edilməsi tərəfindən formalaşdırılmışdır. Buna baxmayaraq, daha müasir üsullar xidmətlərdən istifadə edən müştərilərə verilir. Nüfuzlu Commerrsbank və City Bank əməkdaşlarına bizim ölkədə işləməyə icazə verilir. Qarşıya qoyulan vəzifələrin düzgün yerinə yetirilməsi bank sisteminin inkişafının müsbət tərəflərini yaratmış, onun bu sahədəki fəaliyyətini və rolunu daha da gücləndirmişdir. Bankın əsas vəzifələrindən biri neft gəlirlərinin inkişaf edən qeyri-neft sektoruna təhlükəsiz köçürülməsini və bu mərhələdə ölkədə yoxsulluğun azaldılmasını təmin etməkdir.

Ölkəmizin maliyyə imkanlarında maliyyə kreditlərinin rolu danılmaz fakt olaraq qalır. Biz bilirik ki, Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlük və Avropa ölkələri ilə sazişlər ölkənin daxili tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu proses bəzi dəyişikliklər ilə artıq başa çatmışdır. Beləliklə, mövcud sistemdən fərqli olaraq, məhsul burada xüsusilə mühafizə olunur və dövlət tərəfindən idarə olunur, bu da məhsulun keyfiyyətinin yoxlanmasına cavabdehdir. Məhsulun keyfiyyətinə dair bəzi mövcud tələblər həll olunur. Məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən mühüm addımlar atılır ki, onu digər məhsullarla müqayisədə ön

plana çıxarsın və buna yüksək səviyyədə nail olmaq imkanı vardır. Bir il əvvəl son dördübdə millətdə çalışan bankların pul qeydləri aydın oldu. Depozit portfeli banklar tərəfindən aşağıdakı kimi toplanır.

2020-ci ilin ən böyük depozit portfelində PASHA Bank, Kapital Bank və Xalq Bank, ən kiçik depozit portfelində isə Pakistan Milli Bankının Bakı hissəsi ilə bir yer var idi. (Əlavə 1)

2020-ci ildə pul etibarlılığı strategiyasının əsas məqsədi maliyyə sahələri və quruluşlarının səhnənin bütün mövcudluğu boyunca davamlılığını təmin etmək, əhalini və ticarəti dəstəkləyərək pandemiyanın uğursuz nəticələrini məhdudlaşdırmaqdır. Mövcud vəziyyətdən asılı olmayaraq, artan pul vasitəçiliyi və pul işi sektorlarını inkişaf etdirmək üçün işlər davam edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Kredit bazarının işləmə modelləri dörd quruluş növünü təsvir edir: iqtisadiyyatda maliyyələşmə mənbələrinin quruluşu, mülkiyyət hüquqlarının quruluşu (səhmdarlara nəzarət), qiymətli kağızlar bazarının institusional quruluşu (maliyyə vasitəçilərinin müəyyən növlərinin üstünlük təşkil etməsi daxil olmaqla): banklar və yaxud institusional investitorlar) və kapital mənbəyinin quruluşu. Kredit bazarının spesifik bir modelinin üstünlük təşkil etməsi, mülkiyyət hüquqlarının yenidən bölüşdürülməsi üçün müvafiq bir mexanizmin, maliyyə vasitəçiləri kimi bir maliyyə mənbəyinin üstünlük təşkil etməsi və iqtisadiyyatın bir növ institusional quruluşunun formalaşması deməkdir.

Kredit bazarının effektiv dövlət tənzimləməsinə ehtiyacı var. Dövlət maliyyə siyasətini formalaşdırır və makro və mikro səviyyədə maliyyə tənzimləməsini həyata keçirir. Dövlət tənzimlənməsinin bütün istiqamətləri bir-birinə qarşılıqlı təsir edir və bu münasibətlərin müəyyənləşdirilməsi maliyyə sisteminin işləməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Kredit bazarının dövlət tənzimlənməsi fəaliyyətinin hazırkı vəziyyətinin təhlili aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan yaradır:

1) Maliyyə sektoru, ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli olaraq təsir dərəcəsi, bütövlükdə ölkənin maliyyə sistemi, əməliyyatların yüksək sürəti, maraqların toqquşması, maliyyə bazarı iştirakçılarına ziyan vurma ehtimalı yaradan böyük həcmli maliyyə investisiyaları ilə xarakterizə olunur.

2) Effektiv bazar tənzimlənməsi iqtisadiyyatın maliyyə sektorunun irəliləyişi üçün dövlət siyasətinin hədəflərinin həyata keçirilməsini təmin etməli, iqtisadi artım üçün katalizator, milli maraqların həyata keçirilməsini təşkil edən amillərdən biri olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatında, maliyyə sisteminin bəzi sahələri islahat tələb edir:

1. Azərbaycan maliyyə bazarının iqtisadiyyatın real sektoru ilə zəif qarşılıqlı əlaqəsi;
2. Fond bazarının artan təsiri;

3. Azərbaycan kapitalının milliləşdirilməsi;
4. Ölkədən kapital axını;
5. Offshore şirkətlərin Azərbaycandan kapital ixracına təsiri;
6. Neft qiymətləri ilə əlaqəli bir sterilizasiya mexanizminə əsaslanan pul siyasəti;
7. Maliyyə sektorunun və bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatının zəif innovasiyası.

Aparılmış araşdırma zamanı kredit bazarlarının dövlət tənzimlənməsi məqsədlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- *milli maliyyə bazarı vasitəsilə ifadə olunan ictimai maraqların qorunması;
- * rəqabətli segmentlərin infrastrukturunun inkişafı nəzərə alınmaqla maliyyə bazarlarına investisiya və kapitalın cəlb olunması;
- *müxtəlif əmanət formalarının inkişafı yolu ilə yerli pərakəndə investorların formalaşması;
- * maliyyə bazarlarının böyüməsi və irəliləyişi üçün iqtisadi cəhətdən əsassız olan maneələrin aradan qaldırılması;
- *maliyyə bazarlarının bütün subyektlərinin maraqlarını nəzərə alaraq sabitliyin təmin edilməsi;
- *maliyyə bazarlarında iştirakçılar arasındakı münasibətlərin qayda və qanunlarına riayət olunmasına nəzarət;
- *dövlət orqanları ilə maliyyə bazarları subyektləri arasında münasibətlərin formalaşdırılması, zərərin və yaxud ziyanın ən aza endirilməsinə yönəlmiş qadağalara riayət olunmasını təmin etmək və izləmək.

Bu hədəflər ölkəmizin maliyyə sistemi üçün də doğrudur. Onlara nail olmağa görə, Azərbaycanda maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsi sahəsində aşağıdakı dəyişiklikləri aparmaq lazımdır:

1. Dövlətin və əhəlinin əmanətlərinin cəlb olunması;
2. Maliyyə alətlərinə daxili tələbatın formalaşması;
3. Maliyyə və real sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi;

4. Banklar üzərində nəzarət sisteminin islahatı;
5. Maliyyə infrastrukturunun inkişafı;
6. Daxili qiymətli kağızlar bazarının inkişafı;
7. Kapital ixracı probleminin həlli;
8. Maliyyə bazarı modelinin transformasiyası;
9. Azərbaycan maliyyə bazarının qlobal bazara inteqrasiyası.

Hal-hazırda bazarlardakı qüsurlarla bağlı araşdırma aktualdır və ən əsası yeni effektiv bir sistemin yaradılmasıdır. Böyük əhəmiyyət kəsb edən güc amilini nəzərə almaq lazımdır. Dünyada vahid bir qlobal informasiya məkanının yaradılması kontekstində, dünya maliyyə sisteminin informasiya mühitində hakim olmağa görə aparıcı dünya gücləri arasında bir mübarizə gedir. Bu şərtlərdə isə Azərbaycan qlobal informasiya mühitində öz milli maraqlarını qorumağı və qlobal maliyyə sistemindəki başqa ölkələrin informasiya genişlənməsinə müqavimət göstərməyi öyrənməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. AR-da maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair SYX AR Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı
2. AR-nın Mərkəzi Bankı barədə AR-nın Qanunu (10 dekabr 2004-cü il);
3. Bank olmayan kredit təşkilatları barədə AR-nın Qanunu (25 dekabr 2009-cu il);
4. Banklar barədə AR-nın Qanunu (16 yanvar 2004-cü il); (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>)
5. Banklarda kreditlərin verilməsi Qaydaları, 15 aprel 2010-cu il tarixli dəyişikliklərlə
6. Banklarda Risklərin İdarə olunması Qaydaları (Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin 30 yanvar 2019-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir);
7. İpoteka barədə AR-nın Qanunu (15 aprel 2005-ci il); Azərbaycan Respublikasında İpoteka kreditləri sisteminin yaradılması barədə Azərbaycan Respublikası Qanunu (16 sentyabr 2005-ci il);
8. Koronavirus pandemiyası dövründə xüsusi karantin rejiminin tətbiq olunması ilə əlaqədar işsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə birdəfəlik ödəmənin verilməsi şərtləri və qaydasının təsdiq edilməsi barədə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı şəhəri, 7 aprel 2020-ci il № 127
9. Kredit ittifaqları barədə AR-nın Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə AR-nın 2019-cu il 27 iyun tarixli 1625-VQD nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan respublikası prezidentinin sərəncamı, Bakı şəhəri, 5 avqust 2019-cu il № 1379
10. Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri barədə Qaydalar (AR Mərkəzi Bankının İdarə Heyətinin 16 noyabr 2004-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir)

11. Abbasov A.H. (2015), Azərbaycanca maliyyə bazarlarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə - kredit sisteminin problemləri, Bakı, Nurlar , - 323 səh
12. Ataşov B. X., Novruzov N. A., İbrahimov E. Ə. (2016), Maliyyə bazarları, Bakı Kooperasiya, -647 səh
13. Bank olmayan kredit təşkilatlarının prudensial tənzimlənməsinə dair Qaydalar, 07 iyul 2017-ci il AR-nın Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası Qərar № 14 Bakı şəhəri 07 iyul 2017-ci il
14. Ələkbərov.Ə., Kaşiyeva.F.Ş (2018) Pul və banklar Metodiki vəsait, Bakı, Elm, -195 səh
15. İsayev A. AR qanunları əsasında bankların yaradılmasının nəzəri və praktiki aspektləri. Qanun jurnalı, № 02, 2016, səh. 41-46.
16. Məmmədov Z.F.(2013), Finans iqtisadiyyatının anatomiyası və fiziologiyasının əsasları, Bakı, Elm, -254 səh

Rus dilində

1. Ананьев Д. Финансовое пространство России: результаты и возможности улучшения / Деньги и кредит. 2019. - №3. - С. 4.
2. Андрианова Ю.И. N. Всемирный акт оценки FICO / СО. Н. Андрианова / Финансы. 2015. - №11. - С. 29-30.
3. Андриевскгфий Н., Худко Е. Секторы монетарного бизнеса / Экономический прогресс России. - 2015. - №2. - с. 76-82.
4. Бажанов С. В. Кредитный капитал и денежный рынок / С. В. Бажанов / Известия СПбУЭФ. 2016. - №1. - С. 69.
5. Бондаренко Н.Ю. (2019) Ключевой кредитный сбор и его роль на кредитном рынке / Аспекты совершенствования науки, образования и модернизации механики. Стр. 125-128.
6. Воробьев Е.М.(2019) Экономическая теория: Учебное пособие. 2-е изд, испр. и доп. — М.: Эксмо,— 272 с.

7. Галицкая С. В. Деньги. Кредит. Финансы: Учебное пособие: 2-е изд., перераб. и доп. Сер. Высшее экономическое образование. — М.: Эксмо, 2019. — 736 с.;
8. Ганбаров Ф.А (2015) Внешние экономические связи и проблемы экономического роста. М.: Изд-во «РАГС»,— 426 с.
9. Докучаева, Е. Роль коллекторских агентств в снижении просроченной задолженности по потребительским кредитам. «Санкт-Петербург оркестр», 2017, N1, с.101-122
10. Докучаева, Е. (2017) Роль коллекторских агентств в снижении просроченной задолженности по потребительским кредитам. -382 с.
11. Долан Э. Дж., Линдсей Д. (2016) Макроэкономика: Пер. с англ. / Под общ. ред. Б. Лисовика и др. — СПб.: Изд-во АО «Санкт-Петербург оркестр». — 448 с
12. Жданухин, Д. Ю. (2015) Коллекторы и кредитные брокеры: возможности эффективного взаимодействия в период кризиса.- 538 с.
13. Иванов В. В., Канаев А. В., Соколов Б. И. и Топровер И. В. (2017). Теории кредита. Монография. СПб: Изд-во СПбГУ. – 607 с.
14. Кейнс Дж. М. (2017) Общая теория занятости, процента и денег. Избр. В кн.: «Антология экономической мысли». — М.: Эксмо. — 960 с.
15. Киреев А. (2015) Международная макроэкономика. - Москва. – 65 с
16. Ковалев С.Д. (2017) Анализ банковского кредитного рынка// Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития. С.139-145.
17. Ковалев. П.П. (2015) Банковский риск-менеджмент: Учебное пособие / -2-е изд., перераб. и доп. -М.: КУРС: НИЦ ИНФРА-М. -320 с.
18. Коломиец Т.И. (2015) Деньги и банки: Учебное пособие. — Томск: Томский государственный университет. — 228 с.
19. Костенкова В.Г. (2016) Кредитный рынок России—современное состояние// Возрастание роли финансов и учета в социально-экономическом развитии стран. С.84-91

20. Котлер Ф., (2019) Армстронг Г. Основы маркетинга. Профессиональное издание. М.: Изд-во «Вильямс». — 1072 с.
21. Лаврушин О.И. (2015) Деньги, кредит, банки: Учебник. — М.: Кнорус. — 560 с.
22. Лаврушин О.И. (2016). Эволюция теории кредита и его использование в современной экономике. Монография. М.: КНОРУС.-352с.
23. Лаврушина О.И. (2016) Большая экономическая энциклопедия. М.: Эксмо. Деньги, кредит, банки. М.: КНОРУС. – 261 с.
24. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. (2018) Экономикс. В 2 т. Т.2. — М.: Изд-во ИНФРА-М. — 544 с.
25. Маршалл А. (2017) Основы экономической науки / Пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера. — М.: Эксмо. — 832 с.
26. Организация деятельности коммерческого банка: Учебник / Маркова О.М. -М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2016. -496 с.
27. Полищук, А. И. (2018) Кредитная система: генезис и перспективы развития: монография — М.: Фин-университет.-543 с.
28. Пусная О.П. (2016) Способы интеллектуальной поддержки принятия решения кредитования физических лиц. — Белгород: Бел город. гос. ун-та. — С. 1–6
29. Ровенского Ю.А., (2017) Белянчиковой.Т.В. Операции коммерческого банка: учебник / –Москва: Оригинал макет. -480 с.
30. Ровенского Ю.А., Русанова Ю.Ю. (2017) Банковский менеджмент: учебник / под ред. . –Москва: Оригинал макет. -480 с.
31. Рыкова И.А. (2020) Современное состояние кредитного рынка России и направления работы с просроченной задолженностью// Новая наука и формирование интегративно-целостного мышления. С.194-197.
32. Тлисова Д.Х. (2017) Перспективы развития банковского кредитного рынка России// Современные проблемы и перспективы развития банковского сектора России.С.468-472

33. Фетисов . Г. Г. (2018) Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 6-ти т. / М.: Мысль, -564 с

İngilis dilində

1. Allen F. Financial Markets, Intermediaries and Intertemporal Smoothing / F. Allen, D. Gale // Journal of Political Economy. 2017. - Vol. 105. - P. 523-546.
2. Cate F. H. Accuracy in Credit Reporting / F. H. Cate, N. P. Retsinas, E. S. Belsky // Building Assets, Building Credit. W. DC: Brookings Institution Press, 2015. - 237 p.

Türk dilində

1. Ekrem Çanakçı (2019) Finansal Piyasalarda Finansal Otoritelerin Yapılanmaları, SPK Yeterlilik Etüdü, -549 say
2. Adalet Demirçelik (2018) Sermaye Piyasalarında Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşların Organizasyon Yapısı SPK Araştırma Raporu AD/9813, - 214 say
3. Hasan Ersel (2019) Ekonomi Yönetiminde Sermaye Piyasalarını Düzenleyici Kuruluşlarının Rolü, Ekonomi Yönetiminin Koordinasyonuna İlişkin DPT Alt Komisyona Sunulan Rapor, -589 say

İnternet resursları

1. http://audit.gov.az/Upload/Files/2019/M%C9%99qal%C9%99_Pandemiya_AZE_op.pdf
2. <http://www.e-qanun.az/framework/44865>
3. <https://www.cbar.az/page-44/financial-market-indicators>
4. <https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>
5. <https://www.globalratings.com/>
6. <https://www.taxes.gov.az/az/post/1097>
7. <http://www.e-qanun.az/framework/5825>
8. <http://www.e-qanun.az/framework/5530>

9. <http://www.e-qanun.az/framework/625>
10. <http://www.ia-az.net/upload/file/KI%20Telimat.pdf>
11. <http://www.e-qanun.az/framework/11045>
12. <http://www.e-qanun.az/framework/9902>
13. <http://www.e-qanun.az/framework/41441>
14. <http://www.e-qanun.az/framework/43056>
15. <https://uploads.cbar.az/assets/9b4b96ac788913178d228342d.pdf>
16. <https://uploads.cbar.az/assets/5e479ac702fc673d943b98865.xls>
17. https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1:

Cədvəl 4: 2020-ci il üzrə bankların depozit portfelleri

#	Bankın adı	Depozit portfeli, mln. AZN
1	PASHA Bank	4961,415
2	Kapital Bank	3800,441
3	Xalq Bank	2540,815
4	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	2341,287
5	Bank Respublika	882,445
6	ASB	754,958
7	AccessBank	680,112
8	Rabitəbank	625,532
9	Unibank	631,030
10	Premium Bank	575,049
11	AtaBank	432,326
12	Yapı Kredi Bank	388,740
13	Muğanbank	366,943
15	Turanbank	455,758
14	Nikoil Bank	337,245
16	AGBank	331,172
17	Azər Türk Bank	285,768
18	Amrahbank	275,299
19	AFB Bank	271,069
20	Expressbank	265,410

21	Bank of Baku	252,345
22	Bank BTB	237,705
23	NBC Bank	117,135
24	Günaybank	89,604
25	Ziraat Bank	85,039
26	Naxçıvanbank	77,368
27	VTB Azərbaycan	79,116
28	Bank Avrasiya	52,235
29	İran Melli Bankının Bakı filialı	22,153
30	Pakistan Milli Bankının Bakı filialı	669

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-44/financial-market-indicators> 01.01.2021

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Kredit bazarında tələb və təklif	24
Cədvəl 2: Bank sektorunun regionlar üzrə kredit qoyuluşları, vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi (mln. manat): 01.01.2021-ci il tarixinə	46
Cədvəl 3: İqtisadiyyata kredit qoyuluşları.....	48
Cədvəl 4: 2020-ci il üzrə bankların depozit portfəlləri.....	79

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2020-ci il mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit qoyuluşları (mln AZN).....	49
Qrafik 2: Son 5 ilin dekabr ayı üzrə mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit.....	50
Qrafik 3: 2020-ci ilin ayları üçün kapitalın növünə görə bankların kredit qoyuluşları (mln AZN).....	51
Qrafik 5: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz göstəriciləri.....	51
Qrafik 6: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2019-cu il üzrə faiz göstəriciləri.....	53
Qrafik 7: Dollarla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz göstəriciləri.....	54